

FOLIA SELECTA

KUKLAY ANTAL:	Pilinszky János <i>József Attila</i> című verséről	1
KUKLAY ANTAL:	Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye	4
GEORGES COTTIER O.P.:	A humanizmus halála?	15
Dr. MIKOLA ISTVÁN:	Demográfiai korszakváltás Magyarországon?	27
DOKUMENTUMOK az Országos Levéltárból		36

Köröm 2004 szeptember

Pilinszky János

JÓZSEF ATTILA

Katonája a mindenségnek,
 bakája a nyomoruságnak,
 teszünk azzal valamit is,
 hogy a füvek zöldellő erejébe
 visszahelyezzük a halottat?

Régi kastélyok dísztermeiben láthatjuk egyforma keretben és méretben megfestve a család felmenőinek mellképeit, az úgynevezett ősgalériát. Pilinszky János néhány soros portrévázlatokban rajzolta meg a maga szellemi őseit, akiket példaképeinek és mestereinek tekintett. Ő maga a vázlatot a legkoncentráltabb műfajnak tekintette, melyben egyszerre van jelen a tornászlaný kecsessége és a végsőkig begyakorlott mozdulat biztonsága.

József Attila költészetére piarista gimnáziumi osztálytársa, Gervay Miklós hívta fel a figyelmét. A modern magyar költők közül élete végéig az ő tehetségét és teljesítményét értékelte legtöbbször, valahogy úgy, mint Arany János Petőfiét.

József Attila mellett Gerard de Nerval, Verlain és Hölderlin, Dosztojevszkij és Emily Brontë, Pascal és Simone Weil, Mozart és Newton, Rembrandt és Van Gogh, Sheryl Sutton és - név nélkül - Domján Edit portréi sorakoznak az ősgalériában.

A végső rendezésnél néhány kép lekerült a falról. A műveit állandóan megrostáló önkritika nem volt megelégedve művészi színvonalukkal. Így hagyta ki a kötetből az *Élet és Irodalomban* már publikált *Újra József Attila és Hommage à Paul Verlain* című költeményeit.

Ezekben a rövid versekben a jellemek, sorsok, életművek, eszmék és események változatossága a költői eszközök gazdagságával párosul, a tömör definíciótól az oldott hangulatfestésig, az érzékletesen exponált költői képtől a talányosan elrejtettekig.

A József Attila portré az enigmatikus költemények sorába tartozik. A nagy elődhöz intézett, paradoxon formájában megfogalmazott, fennkölt megszólítást indokolatlan hangulatváltással rezignált kérdés követi: Van-e egyáltalán jelentősége az emberiség számára a költők tevékenységének? Magát a költői munka természetét egy félig elmondott hasonlattal érzékelteti, alaposan próbára téve a meghökkent olvasó figyelmét és türelmét, aki megkísérli felfedezni a rejtett költői képet.

A verskezdő paradoxon feloldásához maga a Költő nyújt segítséget a *Kortárs* 1962. decemberi számában megjelent *József Attila emlékkönyvébe* című írásában:

„Mikor meghalt, nem volt semmije. És ma – költők tudják csak igazán – egész világ a birtoka: fűszálak és csillagok, sőt a szótár egyes szavai, amiket büntetlenül senki többé el nem vehet tőle.”

Valóban, ezt a két közönséges szót, hogy *kékítő* *old*, magyar versben ma már csak dőlt betűvel lehet leírni. És hány ilyen szava van József Attilának, Arany Jánosnak és Petőfinek!

Azonban továbbra is kérdés marad, hogy mi köze a költőknek a katonasághoz: Erre az 1946-ban egyetemistáknak tartott és az *Új Írás* 1983. decemberi számában *A mű születése* címmel megjelent előadásában találunk választ:

„A vers anyaga a nyelv. Mit jelent ez? Hogy a nyelv ellenében kell megvalósulnia, a nyelv konvencionális jelentése ellenében kell kimondania valamiképpen az egyszerit. Bergson azt tanítja, hogy az alászálló anyag ellenében ható élettendület szervezője az organikus világnak. A vers lényegében ellentétes anyagával, a nyelvvel, s mégis egyedül általa, vagy pontosabban ellenére tud csak megszületni. Ezért a költői ihletnek pontosan ismernie kell az ellenálló fél minden fortélyát, hogy végül kétvállra fektethesse. A jó vers mindenkor diadal, győzelem, a teremtő, eleven élet győzelme az élettelen ellenálláson.”

De ha ennyire elszánt harcos a költő, mi az oka váratlan megtorpanásának, kételkedésének a költői hivatás fontosságában? És jelképesen miféle halottat helyeznek vissza a költők a füvek közé?

Nos, a füvek között különféle lények élnek: mohák és gombák, rovarok és gyíkok. Azonban, ha a költő kimegy a rétre, a füvek között nem ezeket látja meg, hanem a virágokat. Mármost, hogy hal meg a virág? Nyilván úgy, hogy leszakítják, vázába teszik, elhervad és a trágyadombra vetik. Ezt a virágot már nem lehet visszahelyezni „a füvek zöldellő erejébe.” Viszont van olyan halott virág, amely nem semmisül meg teljesen, mert lepréselik és az imakönyvbe vagy a herbáriumba teszik. A préselt virág költői képe társult *A mű születésé*-ben fentebb kifejtett gondolathoz:

A szótár szavai préselt virágok: az eleven valóság holt lenyomatai. A költő kivesz egy szálat a herbáriumból és visszahelyezi az olvasó képzeletének zöld mezejébe, ahonnan vétetett. In spe resurrectionis: A feltámadás reményében – ahogy a temetők bejárata felett olvassuk. És hajnalra a füvek csodára ébrednek: a préselt virág kivirult! Hála az Isten kegyelmének és a költő hősiességének. A „poétának”, azaz „alkotónak”, ahogy a régi görögök és rómaiak nevezték a szavak míveseit.

S akkor az olvasás húsvét hajnali séta az új életre kelt virágok között, In gaudio resurrectionis: A feltámadás örömeiben. Az olvasó lelkében önkéntelenül feltör a hála és az elismerés: „Örömművesek, mindenség katonái, köszönjük nektek, sokat tettetek értünk! A szavak felett aratott győzelmetekkel szebbé varázsoltátok az életünket!”

Így választ kapunk arra is, hogy a versben miért fordul át váratlanul rezignációba a költői pálya felmagasztalása. A Költő ugyanis ki akarja védeni az olvasó lehetséges ellenvetését: „Minden cigány a maga lovát dicséri. Mivel bizonyítod, hogy ti, költők vagytok a mindenség katonái?” Pilinszky úgy tesz, mintha maga is kételkednék ebben, s rákényszeríti az olvasót, hogy megküzdve a szavakkal, türelmes elemzéssel megkeresse a versben elrejtett költői képet, a préselt virágot. Ha megtalálta, a felfedezés esztétikai öröme, az ősi „ahá-élmény” önkéntelenül mosolyt csal az ajkára. Ez a mosoly az eleven cáfolata a tettetett rezignációnak, és bizonyítéka a költői munka magasztosságának és jelentőségének.

Pilinszky János kedvelte a préselt virágot. Kötetben kiadott levelei között láthatunk egy Franciaországból hazaküldött levelezőlapot, ráragasztott préselt virággal.

Kuklay Antal

SÁROSPATAK, ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET SZÜLŐHELYE

A történelemtudomány paradoxona, hogy miközben az idő előrehaladtával a tudomány forrásai: a tárgyi emlékek egyre jobban pusztulnak, elszóródnak és elfelejtődnek, a szemtanúk meghalnak, a fennmaradt emlékek értelmezését pedig egyre jobban megnehezíti a megváltozott életformánk önkéntelen visszavetítése a múltba: az anakronizmus, mégis erről a múltról egyre többet tudunk, mivel a szétszóródott emlékeket összegyűjtjük és egye több szempontból vizsgáljuk, keletkezésüket, sorsukat és összefüggéseiket feltárva tudásunk egyre jobban diakronikus lesz, azaz egyre pontosabban feltárja az idő rétegeit. Előadásom témája: „Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye”, példa erre a folyamatra, amennyiben megkísérlem összegezni az elmúlt száz esztendő kutatásainak eredményeit.

Árpád-házi Szent Erzsébet 1207-ben harmadik gyermekként született II. András királyunknak első, Merániai Gertruddal kötött házasságából. Elsőszülött nővére, Mária, II. János bolgár cár felesége lett. Bátyja, IV. Béla királyunk a konstantinápolyi Laskaris Máriát vette feleségül. Öccse, Kálmán pedig Halics királya és Horvátország hercegeként a krakkói Boldog Saloméval kötött házasságot. Gertrudisz erőszakos halála után András király még két házasságot kötött, melyekből Erzsébetnek három féltestvére született. Jolanthe de Courtenay-tól András és Jolán, Estei Beatrixtól pedig István, III. András királyunk atyja.

A kis hercegek és hercegnők személyére általában csak jegyességük és házasságunk idején terelődött rá a figyelem, így születésük körülményeiről és kora gyermekkoruk eseményeiről csak a későbbi mondák és legendák tudósítanak, közkívánatra kitöltve a krónikások által hagyott űrt. Így történt ez Erzsébettel is a nyugat-európai hagiográfiában.

A németországi források hallgatnak születése helyéről, viszont részletesen tudósítanak az eljegyzés körülményeiről. Erzsébet alig töltötte be negyedik életévét, amikor I. Hermann, thüringiai tartományi gróf, elsőszülött fia, Hermann számára megkéri a magyar királylány kezét. Ebben a korban szokásos dolog volt, hogy az idegen földről hozott menyasszony jövőendő férjével együtt nevelkedett fel, hogy így játszva megismerkedhessen új hazája nyelvével, völegénye rokonságával, tisztségviselőivel és az udvari szokásokkal.

A lánykérésről a követség egyik tagja, Berthold káplán számol be később a *Vita Ludovici* című művében: „A követség nagy pompával kerekedett útnak... Ahol csak átvonult az egyes országokon, mind oda-, mind visszaújtában nagy tiszteletet és udvariasságot tanúsítottak iránta. Így érték el Pozsony megerősített királyi palotáját. Itt nagy tisztességgel és örömmel fogadták őket.” Berthold aprólékosan beszámol a hozományról is: „Gertrud a gyermeknek számtalan

arany és ezüst serleget, drága kapcsokat, koszorúkat, koronákat, sok finomművű gyűrűt, ékkövekkel díszített, szépen domborított boglárt, sok tarka övet, szalagot, prêmes öltözetet, arannyal átszőtt terítőket és baldachinokat adott útravalóul. Ki tudta volna megfizetni a bíbor selyemből készült császári ágyneműket, amit Erzsébettel küldtek, egyéb értékes házi eszközökkel, felszereléssel együtt, akkora mennyiségben, hogy annak nem volt se szeri, se száma? Ezenkívül finom ezüsből vert ezer márkát és sok minden egyebet. Hozzá még egy ezüst fürdődézsát, hogy abban fürödjön a leányka. Akkora tömeg drágaságot és ékszert, mint amit a királyné küldött leányával, nem láttak Thüningia földjén soha többé.”

Berthold tárgyilagos beszámolójával szemben Erzsébet születését, mint annyi más szent esetében, a legendák csodás elemei övezik:

Wartburg várában, Hermann gróf udvarában 1206-ban dalnokversenyt tartottak. Az öt nemes trubadúr mellett egy egyszerű polgár, Ofterdingen Henrik is részt vett a vetélkedőn. Mivel nem tudták eldönteni, ki legyen a győztes, Henriket elküldték Erdélybe, hogy hívja meg döntőbírónak a híres mágust, Klingsohr mestert, aki jártas volt az asztrológiában és a szellemidézésben, s akinek a magyar király szolgálataiért háromezer ezüst márká értékét adott. A kijelölt napon, egy év múlva Henrik meg is jelent Klingsohrral Eisenach kapujánál, majd a tiszteletére összegyűlt nemes urak és polgárok kérdésére, hogy mi újság van arrafelé, megvizsgálta a csillagok állását is kijelentette: „Új s egyszermind örvendetes dolgot hirdetek nektek. Egy szép csillagot látok emelkedni Magyarországon, mely sugarait Marburgba, innét pedig az egész világra terjeszti szét. Tudjátok tehát, hogy ezen éjen Magyarország királynéjának lánya született, ki Erzsébetnek fog neveztetni, s nőül adni az itteni uralkodó herceg fiának. Szent leszen ő és szentsége öröme és vigaszára leszen az egész kereszténységnek.” A Klingsohr által megjelölt napon és órában Gertrud királynő lánygyermeknek adott életet, kit Erzsébetnek kereszteltek. A keresztelési szertartás igen nagyszerű volt. A kisdedit mennyezet alatt vitték az egyházba, mely mennyezet legszebb volt mindannyi között, melyeket Budán a keleti fényűzés egyik akkori színhelyén látni lehetett.

Hermann gróf ettől fogva gondosan érdeklődik a jövendölés beteljesüléséről, míg egy Magyarországról jövő szerzetes elbeszéli, hogy ő négy évig vak volt, s a kis hercegnő keze érintésére visszanyerte látását. Ennek hatására Hermann követséget küld Magyarországra, hogy fia, Lajos számára megkérje Erzsébet kezét.

A legenda homályából jól kirajzolódik három tény: Thüningiából nézve a magyar király gazdagnak számított, kíséretéhez tudós emberek tartoztak, s a fejedelmi nászok előkészítésében szerepe volt a vándor szerzeteseknek.

A külföldi források legendás elemeivel szemben Laskai Osvát ferences teológus a Hagenauban kiadott *Biga Salutis* című háromrészes prédikációs gyűjteményének *Sermones de Sanctis*, 1497-ben megjelent kötetében pontosan

megjelöli Szent Erzsébet szülőhelyét: A pars aestiva részben, a 108. beszédben így ír:

„Quod autem beata Elysabeth per praedicta quaesivit et invenit dei gratiam, sic de ea legitur. Elysabeth Andreae regis Hungariae filia, dum nata fuisset in oppido Sorospathach et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit, coepitque bonis operibus assuescere, ludas spernere vanitatis. Cum adhuc esset quinquannis, in ecclesia sic in oratione perseverabat, ut eius sodales et ancillae vix eam avellere valerent. Cum autem causa ludi coetaneae eam insequerentur, illa versus capellam fugiebat, ut ex hoc ecclesiam intrandi opportunitatem captaret.” Azaz: „Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathach-on született és pompában dajkáltatott, minden gyermekded dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jócselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást. Midőn épphogy öt éves volt, a templomban olyan állhatatosan imádkozott, hogy játszótársai és a szolgáló lányok alig voltak képesek onnan elmozdítani. Midőn pedig társai fogócskázás közben kergették, ő a kápolna felé futott, hogy alkalmat találjon a templomba való betérésre.”

Nemcsak a pataki szülőhely az egyetlen mozzanat Erzsébet életrajzában, mely csak Laskai Osvátnál található. Megtudjuk tőle, hogy arra a hírre, hogy Lajos felesége lesz, a fejről levett koszorút beledobja a forrásba és Istennek ajánlja fel magát. Később pedig, hogy legyőzze undorát a betegekkel szemben, megissza a leprások mosdóvizét.

Jól látható, hogy a tudós ferences szerző birtokában voltak olyan írásművek, melyek mára már elkallódtak vagy elpusztultak. Egy ilyen forrást a Szent Istvánról és Szent Lászlóról szóló beszédeben név szerint is megemlíti: „Legitur in chronica Hungarorum”. Ebből, vagy egy ismeretlen Erzsébet-legendából származhattak a fenti epizódok.

Egyedül Laskai Osvátnál szerepel a „Sorospathach” elnevezés, ez azonban nyilván a német nyomdász tévedése, aki önkéntelen hangzóillesztéssel az „a” betűt „o”-nak, Saros helyett Sorosnak olvasta. Laskai jól ismerte Sárospatakat, hiszen rendjének volt ott kolostora.

Maga a Sárospatak név legkorábban Mátyás király 1458. szeptember 1-i oklevelében fordul elő: prope civitatem Sarospatak, majd a későbbi oklevelekben oppidum Sarospatak szerepel. Korábbi neve, melyet először P. mester, a magyar Anonymus 1200 körül írt Gesta Hungarorumában olvasunk: Ketelpotaca. Ketel a Katapán, vagy Koppány nemzetség őse. Anonymus szerint Árpád Ketel vitéznek adományozta a Sátorhalomtól a Tolcsva folyóig terjedő földterületet, „melyet most Ketelpatakának hívnak”. Ketel nemzetségéből származott Béla király névtelen jegyzőjének kancelláriai főnöke, Katapán székesfehérvári pépost (1192-1198), majd egri püspök (1198-1216). Ezzel magyarázható a Gestának a zempléni tájakról való részletes ismerete. Anonymus azt is leírja, hogy Endre király e birtokot elcserélte Ketel utódaitól, „mégpedig

két ok miatt: először mert a királyoknak alkalmas volt vadászat céljára, másodsor pedig mert felesége (Anasztázia, Jaroszláv kievi fejedelem leánya) szeretett azokon a tájakon lenni, minthogy ott közelebb volt szülőföldjéhez”.

Anonymus elbeszélése magyarázat arra, hogy az ő idejében miért volt a pataki uradalom a királynő birtoka. Ténylegesen az is maradt 1390-ig.

A XI-XIII. században a magyar királyok és királynők élete még nem kötődött egyetlen helyhez, állandó székvároshoz. Az ország különböző részein külön birtokai voltak királynak és a királynőnek. Ezeket a birtokokat udvartartásukkal együtt évről-évre végiglátogatták és ott helyben fogyasztották el a birtok termését. Az oklevelek tanúsága szerint így helyről-helyre járva folytatták közigazgatási és diplomáciai tevékenységüket a kíséretükben lévő királyi és királynői tisztviselők segítségével. Különös jelentősége volt ezeknek az erdőbirtokoknak, mivel az itt folyó vadászat békeidőben biztosította a lovagok harckészségét, betöltve így a hadgyakorlat szerepét. A szakirodalomban meghonosodott „erdőbirtok” vagy „erdőispánság” elnevezés némileg megtévesztő, hiszen ezekhez a birtokokhoz kiterjedt szántó- és legelőterület, s olykor több tucat település tartozott. Ezek a birtokok ki voltak véve a vármegyei közigazgatás köréből, s közvetlenül a király illetve a királynő felügyelete alá tartoztak. Hasonlóképpen az uraság és kísérete számára itt épült templomok – Nagy Károly centrális acheni palotatemplomára utalva – körtemplomok, rotundák voltak, s *capella regia*, azaz királyi kápolna rangban exempt helyek voltak, vagyis ki voltak véve a helyi püspök fennhatósága alól, papjaikat az esztergomi érsek nevezte ki. Az uralkodók ezekre a birtokokra az intenzívebb gazdálkodás érdekében szívesen telepítettek „hospeseket”, vendégnépeket, átvéve Európa egyes túlszaporodott vagy ínséges területeinek népfölöslegét. Ezen birtokok központjai a hospeseknek adott kiváltságok nyomán a későbbi időkben is megtartották függetlenségüket és szabad királyi városokká fejlődtek, kedvező feltételeket nyújtva az iparos és kereskedő polgárság, valamint a letelepülő szerzetesek számára.

A pataki erdőbirtok, *comitatus*, valójában jóval túlnyúlott az Anonymus által megadott, az újhelyi Sátorhegy és a Tolcsva patak által behatárolt területen. Magába foglalta a Borsi és Újhely vidékétől Olaszliszka és Szegilong határáig húzódó Zempléni erdőséget, egykori nevén a „Nagyerdőt” (*magna silva*), a Bodrogtóban pedig ezzel párhuzamosan az erekkel, tavakkal, lápokkal, legelőkkel és ártéri erdőkkel tarkított, vadakban gazdag területet.

Kiváló történészünk, Szűcs Jenő aprólékos oklevéltani és topográfiai elemzéssel kimutatta, hogy „a királyi jegyző akaratlanul további tartalmas információkkal szolgál a pataki uradalom korai funkciójára nézve. Művében ugyanis ama útvonal megrajzolásának mintája, ahol Árpádot és hadát vezette be Ungvártól Zemplén és Borsod megyén át az ország belseje felé, nem egyéb, mint a „mozgó” királyi udvar útvonala 1200 körül, hagyományos *via regia* már valószínűleg az ezredforduló óta.” A király kíséretével ezen az úton vonult az ország belsejéből vadászatra a zempléni birtokra, s közben megpihent az

Anonymus által Árpád állomáshelyeinek tulajdonított helyeken lévő udvarházakban, ahol lovakat válthattak. A Gyöngyös felől jövő Nagyút Szihalomnál érte el Borsod megye határát, a királyi ménes egyik körzetét. Anonymus fordított sorrendjében Emődöt említi következő állomásnak, majd a Hernád torkolatánál, Muhinál átkelve a Sajón Szerencset és Tarcalt. Ez a terület a királyi pecérek (caniferi), a vadászkutyák gondozóinak földje volt. A vadászfalkákkal kibővült sereg Bodrogheresztúr érintésével érkezett meg a pataki udvarházhoz, az erdőbirtok központjához.

Anonymus Szent Erzsébet születésének évtizedében írja a Gestáját, amikor régebbi kancelláriai főnöke, Katapán már egri püspök. Korábban, III. Béla király kíséretében egy-egy vadászat alkalmával mindketten végigjárhatták a via regia mentén a királyi szálláshelyek, udvarházak, „curtis”-ok sorát és az útbaeső királyi szolganépek helységeit, a „villákat”. Zemlénbe, hajdani nemzetségi birtokukra érve Katapán elbeszélte a múlt eseményei után érdeklődő beosztottjának az egyes helyekhez fűződő családi hagyományt. Krónikájában azonban Anonymus gondosan elkerüli, hogy megnevezze az útbaeső települések korabeli jellegét, hiszen az a célja, hogy rekonstruálja Árpád honfoglaló népének útvonalát, amikor még nem voltak villák és curtisok, ezért leírásában csak hegyeket, folyókat és patakokat említi. Így említi meg Ketelpatakát, mely ugyan nem a Ronyva, a birtokközpont északi határpatakja volt – mint ahogy Anonymus írja –, hanem annak déli határa, a mai Hotyka patak, ahogyan ez a korabeli határjárás oklevelekből kitűnik. Itt volt a halászok telepe, amely Bodroghalász néven a mai napig megőrizte emlékezetét. A település északi részén viszont a királyi erdőőrök laktak, rájuk utal a Végardó falunév. Ma már mindkét település Sárospatak belterületéhez tartozik.

Ahogy egyik régészünk mondta: a Kárpát-medence úthálózata a honfoglalás idejére már kialakult, csupán az aszfaltot kellett ráönteni. Ezért Anonymus útleírása Árpád népe vonulásáról lényegében pontos, csak az egyes állomáshelyeket vetítette vissza jó háromszáz évvel.

Hasonló visszavetítést tapasztalhatunk Laskai Osvátnál, illetve a forrásául szolgáló krónika, legenda, Erzsébet-életrajz, „vita” esetében, amikor a szent szülőhelyét oppidumnak nevezi, vagyis erősnégnek, illetve Ketel-potoka helyett Sárospataknak. Mátyás korától kezdve ugyanis az oklevelek következetesen csak civitas vagy oppidum de Sárospatak-ról beszélnek. A névváltás, illetve inkább névpontosítás oka az lehetett, hogy a kancellária jegyzői pontosan megkülönböztessék a korábbi, hatalmas, mintegy 30 kilométer hosszú és 15 kilométer széles pataki erdőbirtokot annak várossá fejlődött központjától. Korábban ugyanis a Patak-Potok elnevezést vegyesen használták mindkettőre. Az így keletkezett konfúziót csak Détshy Mihály, a pataki vár tudós kutatója és helyreállítója oszlatta el az 1960-as években, amikor az oklevelek gondos elemzésével kimutatta, hogy a XIII-XIV. századi említések a pataki várról a Sátoraljaújhelytől délre lévő Várhegyen épült erősségre vonatkoznak, amelyet felváltva neveznek castrum de Potok-nak, illetve castrum de Újhelynek.

Megállapítását igazolta a pataki vár párhuzamosan folyó régészeti és építészeti történeti kutatása, mely nem hozott elő középkori régészeti és építészeti elemeket. Viszont az újhelyi vár csak a tatárjárás utáni évtizedekben épült, így semmiképpen sem lehetett Szent Erzsébet szülőhelye. De a pataki plébániatemplom és egyben vártemplom sem tartalmaz román kori elemeket. Ez sokakban megingatta Laskai Osvát beszámolójának hitelét Szent Erzsébet pataki születéséről. A folyamatot mintegy betetőzte, hogy arról a kis kőmedencéről, melyet a pataki vár idegenvezetői úgy mutattak be, mint Szent Erzsébet fürösztőkádját, a régészek kimutatták, hogy valóban egy vékás mérőedény.

A fordulat 1965 májusában következett be. Az Országos Műemléki Felügyelőség ugyanis elhatározta a sárospataki gótikus plébániatemplom műemléki helyreállítását. A munkálatokat megelőző ásatásokat a Rákóczi Múzeum friss diplomás régésznője, Molnár Vera végezte, aki szakdolgozatát a magyarországi rotundákról írta. Rögtön az ásatás kezdetén a templomtól tíz méternyire délre rátalált egy körtemplom alapfalaira. A hét méter belső átmérőjű rotundát egy méter vastag fallal meszes habarccsal szabálytalan apró kövekből építették patkóalakú keleti szentéllyel, a szentély falához épített oltárral. Bejárata dél felől volt, melyet két későbbi támpillérrel vettek közre. A rotunda méreteiben, formájában, technikájában hasonló a veszprémi várban 1957-1960 között a székesegyház északi oldala közvetlen közelében feltárt körtemploméhoz. A székesegyházat Szent István legendája szerint Gizella királynő építette, a körtemplom viszont még a székesegyház előtt megépült. Sárospatakhoz hasonlóan Veszprém is egyike volt a legkorábbi fejedelmi szálláshelyeknek, mely később a magyar királynők birtoka lett. A veszprémi rotundának tehát capella regia, királyi kápolna rangja volt, akárcsak pataki testvérének, pontosabban leszármazottjának. A királyi kápolnához fűződő kiváltságok később átszármaztak az erdőispánság területén létesült pataki, újhelyi és bodrogolaszi plébániák templomaira is. V. Márton pápa 1418-as búcsúengedélye a Perényiek pataki birtokán hat templomot részesít kiváltságban. Ezek közül a Keresztelő Szent János templom a város plébániatemploma volt, Szent Domonkos temploma a domonkosoké, Szűz Mária temploma a ferenceseké, Szent Miklós temploma pedig Bodrogolasziban volt. Szerepel még a felsorolásban Szent Ágota és Szent Mihály temploma is. Szent Mihály lehetett a pataki rotunda védőszentje is. Ez pedig megegyezik a veszprémi székesegyház titulussal. Szűcs Jenő Sárospatak kezdeteiről írt fentebb említett tanulmányában rámutat: „A harcok arkangyal, akit a korai és a java középkorban elsősorban a pogányok elleni küzdelem patrónusának tekintettek (Nyugat-Európában sok korai várkápolna viselte titulussal), védőszentként népszerű volt különben Patak közeli vagy távolibb környékén is. Ezt a titulust viselte a Taktaközben Tiszaladány, Dél-Zemplénben Zombor és Vámosújfalun, a Bodrogközben Battyán, a felsőbb zempléni részeken Toronya, Azar és Imre parochiális temploma. Különös figyelmet érdemel, hogy a

szomszédos várispánság központjában, a Tisza-melléki Szabolcsban a korai plébániaegyház szintén Szent Mihálynak volt szentelve.”

Árpád-házi királyaink, Erdélyt nem számítva, az ország öt részén építettek a maguk és a királynők számára erdőbirtokaikon úgynevezett „magánegyházakat” (ecclesia propria, Eigenkirche), közöttük a pataki rotundát. Az ilyen templom, mint királyi kápolna (capella regalis) és papja, mint királyi káplán (capellanus regis) ki volt véve a helyi püspök fennhatósága alól, az esztergomi érseknek tartozott engedelmességgel és élvezte a teljes tizedjövödelmet. E jövedelemhez még hozzájárult a terjedelmes javadalmi birtok, beneficium haszna is. A királyi pár tulajdonképpen ezzel jutalmazta udvari papjait, akik a lelkeszi tevékenységen kívül egyéb fontos tisztséget is elláttak. A Patakon tartózkodó V. István János pataki plébánost bízta meg, hogy a király által Péter mesternek ajándékozott birtok határait kijelölje, más esetben pedig hogy egy vitás birtok ügyében tanúvallomást vegyen ki. Pál plébánosnak 1339-ben magisteri címe van, s ő a király orvosa: *physicus Domini Regis*. Eugoboi András pedig V. Kelemen pápa különleges engedélyével a királynőnek az orvosa: *medicus Reginae*. Lehetséges, hogy Gertrudis orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta szülésre a pataki birtokát.

Az udvari pap, *capellanus regis* háza, a későbbi plébániaház, valamint a királynő szálláshelye a kápolna közelében épült. Több ilyen, királyi kápolna közelében épült királyi udvarházról adnak hírt az oklevelek *domus regalis*, *residencia domini* vagy *curia domini regis* névvel illetve azokat. A pataki curiáról hallgatnak a források, valószínűleg azért, mert 1260 után az újhelyi várhegyen felépült *castrum de Potok* lett a királyi szálláshely, a régi udvarház, a *villa de Potok* pedig elvesztette kiemelt jelentőségét, bár megmaradt a templom előtti orsó alakú tér köré rendeződő növekvő város központjának. Ezen, a polgári házakéhoz képest nagyobb telken épülhetett fel az a *pallacium*, palota, mely egy 1529. évi levél szerint a Bodrog partján emelkedett, s azonos lehetett a Bodrog híd közelében lévő „alsó várral”, melyben a mohácsi vész után Pálóczi Katalin lakott. Ezt a telket ajándékozta Báthory Zsófia a XVII. században a pataki jezsuitáknak, akik a rendházuk mellett kollégiumot és iskolát létesítettek rajta. A jezsuita iskola helyén épült fel a XX. század elején a római katolikus elemi iskola, a Sárospataki Egyházi Gyűjtemény jövendő otthona.

Az Anjou-korra a pénzgazdálkodás elterjedtével megszűnt a magyar királyok és királynők vándor életmódja. Az erdőbirtokokat főúri családoknak adományozták, akik az év elején arany és ezüst ajándéktálg, kelyhek, kupák és serlegek formájában rótták le hálájukat, biztosítva ezzel, vagy kiegészítve a királyi pénzverde anyagszükségletét. Így került a pataki uradalom a Perényi és a Pálóczi-család birtokába, akik a rotundától északra a megnövekedett városi lakosság számára Keresztelő Szent János tiszteletére templomot építettek, melynek mára csak a rotundához csatlakozó cinteremfala maradt meg. Majd a XV. században a Pálóczi-család növekvő tekintélyének megfelelő hatalmas gótikus templomot emeltek a régi templom helyére. Az új plébániatemplomok

örökölték a most már temetőkápolnának használt rotunda királyi kápolna kiváltságait, így a Patakkal együtt várossá fejlődött Újhely plébániatemploma is.

A város híveinek áhítatát fokozta az iskolás gyermekek csengő éneke, mely a liturgia szerves része volt. A középkori városi plébániatemplomok mindegyikéhez hozzátartozott a templom közelében épült, s a plébános igazgatása alá tartozó iskola, ahol a polgárok gyermekei elsajátították a társadalmi helyzetüknek megfelelő ismereteket.

1968-ban Gömöri János, a Rákóczi Múzeum régésze a plébániatemplom nyugati homlokzata előtt feltárta egy középkori épület maradványait, melyet a XVI. századi várfal építésekor bontottak le. Az épület a cinterem falába épített kapuval csatlakozott a templomhoz. Valószínűleg ez volt a pataki városi iskola, ahol 1490-ben, Mátyás király halála évében a mátészalkai csizmadia László nevű fia tanult Kisvárdai János, a krakkói egyetemet járt bakkalaureus rektorsága alatt. Szalkai László, aki később a budai vár apródjainak tanítómestere, majd főkancellár és esztergomi érsek lett, kiemelkedő műveltségét a pataki iskolának köszönhette. Mestere Krakóból hozott kódexéből hat füzetbe másolta le időről-időre a soronkövetkező tananyagot, s kiegészítette azt a mester magyarázataival. A füzeteket később bőrbe köttette. Legrégebbi tankönyvünket, a Szalkai-kódexet ma az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi.

Korábban úgy gondolták, hogy a kódex a pataki domonkosok iskolájában készült. Mészáros István pedagógiatörténész azonban könyvben is megjelent kandidátusi értekezésében kimutatta, hogy Szalkai László a pataki plébániai iskola növendéke volt. Az asztronómiai, zeneelméleti, jogi, irodalmi-poétikai és levélfogalmazási ismereteket tartalmazó anyagból a tanulók elsajátíthatták a deákos műveltséget, amire a városi magisztrátus jegyzőjeként vagy a királyi udvar írnokaként szükségük volt.

A papok, írnokok és iskolamesterek életében különös jelentősége volt a csízióknak, a naptárszámítás tudományának. Ugyanis a templomokban január elsején, a circumcisio ünnepén olvasták fel a változó ünnepek dátumait. A Szalkai-kódex naptára részletes kalendáriumot tartalmaz, a naptárszámításhoz szükséges betűjelekkel és a szentek ünnepeivel. Szalkai a nagyobb ünnepeket piros tintával írta, így a templom védőszentjének, Keresztelő Szent János születésének és fejevételének ünnepét, ami egyébként nem volt országos ünnep. Ez is bizonyítja, hogy a kódex a pataki plébániai iskolában készült. Hasonlóan piros tintával írta Szent Erzsébet november 19-i ünnepét, ami szintén nem volt országos ünnep, és egyáltalán nem szerepelt a jegyzet forrásában, Regiomontanus naptárában. Szent Erzsébet ünnepét tehát kötelező ünnepként ülték meg a sárospataki hívek a középkorban, így őrizték a szent pataki születésének emlékét.

A Szalkai-kódexszel közel egy időben írja prédikációit Laskai Osvát, aki 1490-ben pesti obszerváns ferences gvárdián, 1496-ban esztergomi custos, a központi rendházhoz tartozó zárdák felügyelője, majd provinciális, aztán ismét

pesti házfőnök lett. Ő fejezte be idősebb rendtársa, Temesvári Pelbárt *Aureum Rosarium Theologiae* című enciklopédikus művét, a negyedik kötet kolofonjában megnevezve önmagát. Viszont saját művét, a *Biga salutist* ugyanabban a hagenai nyomdában névtelenül adta ki, ezért sokáig azt is Temesvári Pelbártnak tulajdonították. Azt hiszem, ez a hallgatás Szent Ferenc szellemében egyfajta elhatárolódás volt az udvari humanista tudósok egymással vetélkedő becsvágyával szemben, s ugyanakkor egy néma fejhajtás, azonosulás a kódexíró névtelen elődökkel, akiknek annyit köszönhetett. A könyvek iránti különös érdeklődésének a jele, hogy a rend vikáriusa, tartományfőnökeként kidolgozza a rend szabályzatát, s benne a vikáriusnak tartja fenn a jogot, hogy a „jelentős könyveket” – libros notabiles -, azaz a breviáriumokat, misekönyveket, beszédgyűjteményeket és nagyértékű könyveket – libri magni praetii – a testvéreknek kiossza, ugyancsak kizárólag a vikárius rendelkezhet bármilyen könyv sorsa felől. Így érthető, hogy művében csak fele részben támaszkodik Temesvári Pelbárttal közös forrásokra, s az is, hogy be tud számolni Szent Erzsébet sárospataki születésének a renden belüli írásos emlékéiről.

Szent Erzsébet özvegyiségében Szent Ferenc ruháját öltötte magára. Így őt a ferencesek saját rendi szentjüknek tekintették.

Osvát testvért a rend Rómába küldi, hogy megújítsa a rend IV. Sixtus által húsz évvel korábban, 1477. augusztus 1-jén kiadott nagy kiváltságlevelét. 1499. március 23-án VI. Sándor neki, a rend vikáriusának címzett levelében erősíti meg a régi kiváltságokat és egyebek közt elrendeli Szent Erzsébet ünnepének megülését a testvérek számára. Laskai Osvát tehát kiemelten fontosnak tartotta rendjén belül Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszát, különösen a szülőhelyén, Sárospatakon, ahol rendjének kolostora volt.

A királyi kegy és kegyesség vonzotta az erdőbirtokra a szerzeteseket. A zempléni Nagyerdő délnyugati részén, Darnóban megtelepedtek a premonstreiek, észak-keleten pedig az újhelyi pálosok. A birtok várossá fejlődött középpontjától délre a domonkosok építettek kolostort. Egy 1238-as oklevél szerint, templomukat Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelték föl, tehát röviddel az 1235. évi perugiai szenttéavatás után. Északon viszont a ferencesek építettek rendházat és templomot már a tatárjárás előtt. A pataki rendház a konventuális, mariánus tartományhoz tartozott. 1307-ben és 1315-ben itt tartották a rendi közgyűlést, a nagykáptalant.

1448-ban a Pálóczyak Carvajai János pápai követ és bíboros előtt panaszt tettek a pataki ferencesek rendetlen és hanyag magaviselete miatt, ezért a pápai követ elrendelte, hogy a pataki rendházat adják át a szigorúbb irányzatú obszervánsoknak, a szalvatoriánusoknak, akik bosnyák rendtársaik hatására Szent Ferenc szellemében megújították a rend aszketikus életét és fegyelmét. 1471-ben, amikor a pataki kolostor gvárdiánja Szakácsi Máté, már az obszervánsok tartják itt a közgyűlést. Osvát testvér akkor 20-21 éves volt. Nem tudjuk, hogy részt vett-e a nagykáptalanon, de társai föltétlenül beszámoltak pataki élményeiről, vikáriusként pedig később biztosan felkereste rendjének ezt

a fontos kolostorát, mely egyike volt a rend tíz anyaházának, őrségének. A sárospataki custodiához tartozott Szántó, Cséke, Homonna, Sóvár és Okolicsány kisebb konventje. Itt mindenütt megünnepelték Szent Erzsébet földi és égi születését, akárcsak az országrész legjelentősebb egyházában, a kassai dómban.

Karácsonyi János, a tudós egyháztörténész Szent Erzsébet születésének 700. évfordulója alkalmával a Religio egyházi folyóirat 1907. évi első számában tisztázta a születés helyét. Írásában megemlíti, hogy néhány XIX. századi német szerző Pozsonyt tartja Erzsébet születési helyének.

„A hirtelen dolgozó német történetírók – mondja ironikusan – azt gondolták, hogy azon város, ahol Erzsébetet a thüringiai követnek átadták, volt az ő szülővárosa is. De ha tekintetbe vesszük, hogy Szent Erzsébet születése és átadás közt négy év telt el, mindjárt látjuk, hogy az átadás színhelyéből a születési helyre következtetni egyáltalában nem lehet.”

A német történészeknek nem volt fogalmuk árpád-házi királyaink vándorló életmódjáról, s arról, hogy négyéves korában Erzsike már végiglovagolta anyja és dajkái ölében az egész országot és hogy számára a ló mindvégig szülőföldje emlékét jelentette, innen eredt heves lovaglószenvedélye, amit olyan fejcsoválva néztek a wartburgi vár német dámái.

A pataki polgárok és a vár birtokosai szeretettel őrizték kedves szentjük születésének emlékét. Róla nevezték el a várnegyed utcáját, neki szentelték a Franz Eybl szép oltárképével díszített várkapolnát. A közelmúltban *Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság* néven egyesületet alakítottak a szent életének tudományos kutatására és karitatív tevékenysége folytatására. Munkájuk eredménye, hogy lefordították és a Szent István Társulattal közös kiadásban megjelentették a Szent Erzsébet életére vonatkozó korabeli forrásokat. A magyar néphagyomány pünkösdlője máig őrzi a középkori misztériumjátékok emlékét, amennyiben a szenttéavatás napján két fiatal - a pünkösdi királynő és király - évről-évre eljátszotta Erzsébet és Lajos történetét. E szokást felújítva a pataki polgárok a Társaság szervezésében pünkösdvasárnap korhű ruhákba öltözve történelmi menetben járják végig a város utcáit, pünkösdhétfőn pedig ünnepi szentmise keretében körmenetet tartanak Szent Erzsébetnek az admonti apátságtól kapott ereklyéjével a beszélő kövek között, amelyek – hála a történészeknek - napjainkban megszólaltak és kilenc évszázad távolából hirdetik őseink szenteket termő áhítatát.

Irodalom

- DÉTSHY Mihály: Sárospatak vára. Sárospatak, 2002. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 43./
- GÁBRIEL Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. = Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. Bp., M. Katolikus Történetírók Munkaközössége. 1937. 80-96.p.
- GERVERS-MOLNÁR Vera: A középkori Magyarország rotundái. Bp. Akad. K. 1972. /Művészettörténeti füzetek 4./
- HORVÁTH Richárd: Laskai Ozsvát. Bp. Sárkány ny. 1932.
- JÓNÁS Ilona, SZ.: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. Ecclesia K. 1997.
- KARÁCSONYI János: Szent Erzsébet születéshelye. = Religio. 1907. 1.sz. 4-6.p.
- -: Szent Erzsébet születéshelyéről. = Religio. 1907. 4.sz. 57-59.p.
- -: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1- 2.köt. Bp. M.T.Akad. 1922.
- KIEL, Elfride: A szeretet nagy szentje Árpád-házi Erzsébet. Bp. Szt. István Társ. 1970.
- LABAN Antal: Az Árpád-házi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban. Bp. 1907. Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk. J. Horváth Tamás és Szabó Irén. Bp. Szt. István Társ. 2001. /Középkori keresztény írók 3/
- MÉSZÁROS István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. Akad. K. 1972.
- MONTALAMBERT, Gr.: Magyar Szent Erzsébet thüringiai hercegnő története. Eger, Érsek-Lyceumi ny. 1862.
- SZABÓ György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest Hírlap ny. 1921.
- SZŰCS Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. = Történelmi Szemle. 35.évf. 1993. 1-2.sz. 1-57.p.

Georges Cottier O.P.:

A HUMANIZMUS HALÁLA?*

Különféle jeleit láthatjuk annak, hogy mára maga a humanizmus eszméje vált problematikussá, ha nem gyanússá. De ami fényes nappal megnyilvánul, annak az okai távolabbra vezetnek, s ezeket kell szemügyre vennünk.

I.

Az ember célja

1. A humanizmus eszméjére a marxizmus több irányzata tartott igényt. Sartre egzisztencializmusa is egyfajta humanizmusnak tüntette föl magát.¹ Heidegger *Levél a humanizmusról* című írása (1946) kétségeket támasztott. Michel Foucault munkája, a *Szavak és dolgok* (1966)² pedig egyfajta földrengést okozott a kultúra világában. Az utolsó lapon olvassuk ezt a mondatot: „Az ember az a találmány, amelynek közelmúltbéli dátumát mai gondolkodásunk archeológiája egyértelműen mutatja. Talán közeli végét szintén” (432. o.). A mű alcíme jelzi szándékát: *A társadalomtudományok archeológiája*. Foucault valójában a humán tudományoknak a nyelv strukturális felfogása által irányított ismeretelméletét mutatja be, ahol ez a nyelvi szerkezet meghatározóan befolyásolja a gondolkodást. Mindezeknek a felsorolt elemzéseknek kiindulópontja a kartéziánus *cogito*, amelynek feltárul ellentmondásos volta, mivel a fogalom meg van terhelve a saját korlátaira való utalással.

Foucault a nyugati gondolkodásról beszél, szuggerálva ezáltal, hogy a gondolkodás kultúrtény, és hogy minden kultúra, térben és időben lévén elhelyezve, egyedi.

Történetileg a *cogito* állítása egykorú azoknak a kísérleti tudományoknak a fölbukkanásával és fejlődésével, amelyeknek tárgya az ember. A tudományok születése tehát egyidejűleg jelenti az embernek, mint a gondolkodás tárgyának a születését. De az ember helyzete kétértelmű, mert ő egyszerre tárgya egy tudománynak és egyben megismerő alany (363. o.). A pozitív tudományok elvezetnek végességének fölfedezéséhez – egy gondolati végességhez, nem a végtelen gondolatának belsejében, hanem az önmagához való végtelen viszonyban (355. o.). Így „a végesség analitikájában az ember különös empirikus-transzcendentális kettősség”: „Mert modernitásunk küszöbét nem az a pillanat jelenti, amikor objektív módszereket akartunk alkalmazni az ember

* Nova et Vetera. 2003. Nr. 4. 5-17.p.

tanulmányozásához, hanem az a nap, amikor létrejött az *embernek* nevezett empirikus-transzcendentális kettősség” (356. o.).

Az így létrejött kulturális állapotot észlelte Kant, amikor a *Logiká*-ban három kritikai kérdés (mit tudhatok? mit kell tennem? mit szabad remélnem?) eldöntését bízta egy negyedikre: *Mi az ember?*, ez a kérdés áthatja a gondolkodást a XIX. század elejétől, mert összekeverik „titkon és előre az empirikust a transzcendentálissal, pedig Kant már elvégezte szétválasztásukat” (381. o.).

Másrészt a jelen krízis az antropológia krízise, amely mint az ember analitikája, „alkotó szerepet játszott a modern gondolkodásban” (381. o.). Az aktuális feladat tehát „az antropológiai ’négyyszög’ lerombolása egészen az alapokig” (382. o.). Az első erőfeszítést ebben az értelemben Nietzsche tapasztalata jeleníti meg, aki „egy bizonyos filológián és egy specifikus formájú biologizmuson keresztül megtalálta azt a pontot, ahol ember és Isten egymáshoz tartoznak, ahol az utóbbi halála szinonim az előbbi eltűnésével, és ahol a felsőbbrendű ember mindenekelőtt az ember halálának küszöbönállását jelenti. (...) Napjainkban már csak az eltűnt ember által hagyott úrben lehet gondolkodni” (383. o.). Foucault számára az ellentmondás a nyelv létének (amilyenek az elmélet megalkotja) és az ember (lényegileg a végességéhez utalt) létének egyidejű elgondolásában rejlik (379. o.). Nos, ez az együttlétezés lehetetlen. „Összebékíthetetlenségük volt gondolkodásunk egyik alapvető vonása” (379. o.). Nyilvánvalóan erről a két pontról kell tárgyalni, amint tárgyalni kell a kanti antropológia belső dualizmusáról. De az én szándékom nem ez. Foucault gondolkodását én itt úgy tekintem, mint az ember és így a humanizmus krízisének tanúját.

Száma számára az antropológia, melyet Kant filozófiai gondolkodása vezérelt egészen napjainkig, „a szemeink előtt bomlik föl (...)”. A IX. fejezet végkövetkeztetése, amely témánk számára meghatározó, provokatív és kihívó hangnemű: „Mindazokkal, akik még beszélni akarnak az emberről, uralmáról vagy felszabadításáról, mindazokkal, akik még kérdéseket tesznek fel az ember lényegéről, mindazokkal, akik belőle akarnak kiindulni, hogy aztán eljussanak az igazsághoz, mindazokkal, akik viszont minden ismeretet az ember igazságaira vezetnek vissza, mindazokkal, akik nem akarnak formalizálni antropológizálás nélkül, akik nem akarnak mitologizálni demisztifikálás nélkül, akik nem akarnak gondolkodni anélkül, hogy mindjárt azt ne gondolnák, hogy az ember gondolkodik, mindezen balos és ügyefogyott gondolkodási formákkal – csak egy filozófikus nevetést szegezhetünk szembe, vagy (legalábbis részben) hangtalan kacajt” (383. o.).

Formalizálni antropológizálás nélkül, gondolkodni anélkül, hogy gondolnánk arra, hogy az ember az, aki gondolkodik: ezek a megfogalmazások egy olyan posztulátumhoz utasítanak, amely a formalizálásnak és/vagy a

megjelenített gondolatnak a követelménye. Megértjük, hogy miért lett ily módon a nyelv mint olyan, normatív paradigmává.

De filozófiai szempontból ez is nevetséges, mint megfelelő válasz az egész, bármilyen módon az emberhez kötött gondolkodásra, az emberhez, akire figyelni kell. Gyökeres szakítási szándékot juttat ez kifejezésre.

A kétség

2. A krízis másik jele egzisztenciális eredetű; a XX. századnak s a jelen éveknek – amelyeket mi élünk át – a történelmi tapasztalatához kötődik. Azok, akik az embernek, méltóságának és jogainak az ügyét a szívükön viselik, azok újra a Kant által javasolt gyakorlati imperatívusz megfogalmazásánál tájékozódnak. „Cselekedj oly módon, hogy az emberiséget a te személyedben és mindenki más személyében, mindig együtt, mint célt tekintsd, és soha ne kezeld egyszerűen eszközként”³.

Ma azt, ami így evidenciának tűnt, kemény kritikaként éri a kérdés, amely egyben kiáltás is, s melyet Primo Levi művének címül adott: *Se questo e un uomo*.

Ez az egyszerű mondat elhangozhat különböző módokon, s ezek nem szükségképpen inkompatibilisek egymás között. Kifejezik a szégyenérzetet azon perverzitás és hanyatlás előtt, amelyre képes az emberiség. A szégyen még föltételezi a méltóság emlékét. Gyökeresebben kifejezi a kétséget az ember identitása felől. Azonosítja magát az ember a rosszban való túlkapásokkal? Továbbá: hol húzódnak az emberi határai, amikor ismerjük emberellenes és embertelen megnyilvánulásait – a megaláztatás és az elszenvedett aljasság embertelenségét, a gyűlölet, megvetés és a kegyetlenség embertelenségét. A megsemmisítő táborokban és a szovjet táborokban átélt embertelenségek fölnyitják szemünket a világon szinte mindenütt elkövetett megannyi becstelenségre. A humanista meggyőződést megrendítette a rossz sokféle arcával való találkozás. Primo Levi írja művének előszavában: „Sokan, egyedek vagy népek, eljuthatnak odáig, hogy többé vagy kevésbé tudatosan, ’minden idegent ellenségnek’ véljenek. Általában ez a meggyőződés ott tanyázik a lelkek mélyén, mint lappangó fertőzés; csak szabálytalan és nem összehangolt cselekedetekben nyilvánul meg, s nincs jelen valamely szándékosan kimunkált rendszer eredeténél. De amikor ez elérkezik, amikor a megfogalmazatlan tan egy szillogizmus felső tételévé válik, akkor a lánc végén a Läger van. Ez a végterméke egy elterjedt fölfogásnak, amelyet szigorú koherenciával a következményeihez vezetnek: amíg a fölfogás létezik, fenyeget minket a következmény. A pusztító táborok történetét mindnyájunknak úgy kellene érteni, mint vészjósló riadójelet.”

Annak a világfelfogásnak, amire Primo Levi gondol, magának is vannak előzményei, melyeket célszerű lenne napfényre hozni⁴.

II.

Ateista humanizmus?

3. A humanizmust fenyegető legnagyobb veszély az emberi nem egységének a megkérdőjelezése. Ez a veszély folyamatos; amint látni fogjuk, ma is új formákat ölt. De Kant elgondolása tartalmaz két fogalmat, amelyeken el kell gondolkodnunk: az emberiség és a személy fogalmáról van szó. E két fogalom elválaszthatatlan egymástól. Lubac bíboros könyve, a *Le drame de l'humanisme athée* (Az ateista humanizmus drámája, 1944.) bemutatja a humanizmus több képviselője – Auguste Comte, Feuerbach, Nietzsche – felfogását. De annak ellenére, hogy erősen kardoskodnak az antropocentrizmus mellett, amely egyébként elmegy egészen a meggyőződéses ateizmusig, megérdemlik még ezek a gondolkodók a humanista minősítést?

P. de Lubac használja az „ateista humanizmus” kifejezést, s ezt joggal teszi, mert mind Comte, mind Feuerbach kifejezetten humanizmusként mutatja be a maga eszmevilágát. Mindazonáltal föl kell tenünnk a kérdést: valóban humanizmusról van szó ezeknél a szerzőknél? Első látásra igennel kell válaszolnunk, mert e gondolkodók, akik bár kortársak voltak, nem hatottak kölcsönösen egymásra, rendszerük középpontjába az embert és az emberiséget tették. Megjegyzendő az is, hogy mindketten az emberközpontú vallásosság és a humanizmus megreformálójának és bajnokának tekintették magukat.

De velük kapcsolatban sürgetően merül föl a Kant által megfogalmazott egyszerű és alapvető kérdés: *Was ist der Mensch?*

Auguste Comte

4. Comte eszmerendszerének az alapja az egység fogalma. Elsősorban az emberi történelem egységével foglalkozik; ez a determinizmusnak engedelmessé válik – de egy „módosítható” determinizmusnak: mert ezzel az ellentmondásos fogalommal Comte meg akarja erősíteni a reformátor szociológus szerepét, aki képes megmutatni a jövő útjait. Másodsorban a tudományok hierarchikus egységéről van szó, ahol a tudományok eljutnak a közülük legtökéletesebbhez, a szociológiához. A harmadik a módszer egysége, amely a gondolkodás minden területén érvényesül.

Comte megfigyeli a változást. Számára a kora társadalmában végbemenő legfontosabb és legjellemzőbb változás az átmenet az ipari társadalomba. Ennek következménye lesz a kormány helyettesítése tudósokkal, valamint a papok és katonák helyettesítése vállalkozókkal. Ez a változás beiktatja a törvény által megjellegzett emberi társadalom fejlődésének történetébe az intelligencia három

korszakát, a teológiai, a metafizikai és pozitivista kort. Kezdetben az emberiség bizonyos lényeknek, majd isteneknek – beleértve az egyistenhitet is - tulajdonította az események okát; a metafizika kora ezeket absztrakt létezőkkel helyettesítette, a pozitívizmus korát, amely a természettudományok kora, az jellemzi, hogy odahagyva az okok hiábavaló keresését, s a jelenségeknek és az azokból kibontakozó törvényeknek a megfigyelésével foglalkozik. Az egyedül érvényes tudás a természet tudományos megismerése, ez felel meg az értelem felnőtt korszakának, ezen nyugszik a jövő társadalma. A történelem így a társadalom alapvető rendjének megvalósítása felé tart. A szociológus kapott felszólítást arra, hogy ennek megszervezésén munkálkodjék. Az ipari modell példaértékű, egyetemes, ez a történelem célja. Az előző korok tehát ideiglenesek voltak.

A tudományos értelem az analízis és a szintézis kettős módszerét alkalmazza. Ez utóbbi, melynek a biológiában van elsőbbsége, a szociológiában is meghatározó; a szintézis jelzi az abszolút elsőbbséget az alkotóelemek fölött, így átöleli az egész történelmet.

A társadalom lényegi rendje megfelel az emberi természetet jellemző rendnek. A történelem fejlődése az értelem kiteljesedésében áll, ami nem azt jelenti, hogy az ember az értelemre lenne leredukálva. Az emberi természet rendje magában foglalja azt az aktivitást, amelyet az értelem által felügyelt érzelem éltet. E három összetevőnek a tagolása együtt jár az erkölcs és az erkölcsi nemesség követelményével, amely lényeges a társadalmi életben, s annak a konszenzusnak a szempontjából, amelyet föltételez.

Comte „humanizmusának” és kétértelműségeinek vizsgálatához szükségszerű volt utalni az előzményekre.

„Az emberiség inkább halottakból, mint élőkől tevődik össze”, „A holtak egyre inkább irányítják az élőket”. Ezek a híres mondatok kifejezik az emberiségnek az időközön áthúzódó egységét. Ezeket az állításokat akkor értjük meg teljesen, ha megfelelő módon, a vallás comte-i felfogásával való összefüggésükbe helyezzük.

A vallás kettős szükségletet elégít ki, a *konszenzust*, azaz a társadalom egyes részei közötti egyetértés szükségességét és azt az igényt, amely az egység elvének minden egyed által történő elismerésére vonatkozik. Ez a vallás egyszerre szól az értelemhez, az érzelemhez és a cselekvéshez. Amint Comte bemutatja, tartalmaz gyermetegségeket és furcsaságokat, de minket a szándék érdekel. A szociológia atyja valójában vallásalapító szeretne lenni, mert a vallás az ő szemében megfelel az ember állandó igényének. Nos, a múlt vallása nem fér össze a pozitivista szellemmel. Egyrészt kell, hogy az ember szerethessen valamit, ami meghaladja, másrészt az ideigvaló hatalomnak, amely a képességeken és erőkön nyugszik, szüksége van arra, hogy ezeket mérsékelje a szellem ereje és az erkölcsi tisztesség.

A vallás, amelyik ma képes kielégíteni a szeretet és egység állandó szükségleteit, a Comte által Nagy Lénynek nevezett Emberiség vallása. Ez nem

az emberiség mint olyan, a maga közönségességével és igazságtalanságával, sem az emberek összessége, hanem azokból az emberekből tevődik össze, akik hátrahagytak valamely művet vagy példát és így tovább élnek utódaikban; ők alkotják az emberiséget és ők méltók a „szubjektív halhatatlanságra”. Hogy az emberiséget inkább a holtak alkotják, mint az élők, nem statisztikai tény, hanem annak állítása, hogy a Nagy Lény jelenti azt, ami legjobbat tettek az emberek, vagy azt, amit bizonyos embereknél megvalósított a lényegi emberség. Auguste Comte írja: „A valóban felsőbbrendű emberek kultusza alkotja az emberiség kultuszának lényegi részét. Objektív életük közben mindegyikük megvalósítja a Nagy Lény bizonyos megszemélyesítését. Mindenesetre ez a megjelenítés megköveteli, hogy az ember eszmeileg elutasítsa azokat a súlyos tökéletlenségeket, amelyek gyakran megrontják a természettől legjobbakat.”

Raymond Aron, aki bizonyos szimpátiával fogadta Comte gondolkodásának ezt az aspektusát, így kommentálja: „A Nagy Lény vallása a minden ember egységének elve által alakított ember legjobb tulajdonságainak a vallása.”

A transzcendencia tagadása szükségképpen „a saját egységének kultuszával egyesített ember fogalmához vezet”. Az egyéni sajátosságokat meghaladva az akarat arra irányul, hogy megvalósítsa és szeresse „azt, ami mindenkire érvényes, következésképpen hitet tegyen az egység mellett, mely nem tény, hanem cél vagy eszmény”⁵.

Jegyezzük meg, hogy ebben a távlatban nem látjuk jól, milyen ismérvek alapján állapíthatjuk meg, hogy mi „a legjobb az emberben”. De azért álllok meg Comte-nál, mert gondolkodása illusztrálja az ateista humanizmus fogalmában rejlő ellentmondást. Az immanencia filozófiájában, mint amilyen az övé, lehetetlenné válik pontosítani azt, hogy valójában mi az ember. Legalábbis szándéka szerint Comte nem javasolja az emberi faj zoológiai meghatározását. De megoldatlan nála az emberi egyed és az egész emberiség kapcsolatának a problémája, és kétségkívül képtelen rá megoldást találni. Az embernek nincs más horizontja, mint az időbeni társadalom földi horizontja, amivel kapcsolatban az ember nem látja, milyen transzcendencia tartozna az egyedhez. Ami a „szubjektív halhatatlanságot” illeti, ez semmiképpen sem jelent egy idővel kapcsolatos transzcendenciát, hanem a megelőző nemzedékek legkiválóbb egyedei emlékének továbbélését a jelen nemzedék emlékezetében.

A Nagy Lény kultusza önnönmaga tisztelete. De ki az önnönmaga?, egyfajta kollektív lény, kiváltságos egyedekben megjelenő entitás, akik azzal a feltétellel személyesülnek meg benne, hogy levetették egyéni tökéletlenségeiket. És a többi egyed nyomasztó többsége? Nekik milyen kapcsolatuk van a Nagy Lénnel?

Előtűnik ezekből a kérdésekből és ellenvetésekből, melyeket Comte gondolkodása idéz elő, hogy a humanizmus központi, döntő eszméjéből különösképpen hiányzik a személy fogalma. Kant fentebb idézett kifejezése: az emberi mivolt a te személyedben és másokéban, nem tekinthető úgy, mintha a

személy az Emberiség befogadója, megszemélyesülése lenne. Az emberi egyed, amennyiben emberi: személy, és az emberi társadalom személyekből álló társadalom.

Feuerbach

5. Auguste Comte az Emberiség vallásának az alapítója. Feuerbach a reformátor szerepére vállalkozik. Nem lehet összekeverni a két fellépést; úgy tűnik, ki kell zárunk egymásra hatásukat. Feuerbach az elvilágiasodott német spekulatív filozófia és teológia folytatójaként jelenik meg. A modern filozófia beteljesedése Hegel filozófiája, amely maga fejezi ki a teológiai „igazságot”. Ez az oka annak, hogy Feuerbach Hegel kritikájával kezdi. De innen kiindulva az a szándéka, hogy feltárja a kereszténység valódi lényegét. Egyébként ez a címe nagy visszhangot kiváltó munkájának. *A kereszténység lényege* (1841) valóban a humanizmus igazi megerősítőjeként jelenik meg: az abszolút lény, az ember Istene maga az ember, *homo homini deus*.

Feuerbach mégis megtartja Hegelnek azt a gondolatát, hogy a történelem az igazságnak folyamatos kibontakozása. Innen ered első, *a filozófia reformját szolgáló ideiglenes tézise* (1842): „A teológia titka az antropológia, a spekulatív filozófia titka a teológia”. Ez abban különbözik az „általános teológiától”, amely félelemből és tudatlanságból a túlsó oldalra száműzte az isteni lényegét, hogy az innenső oldalra hozza azt, vagyis bemutatja, meghatározza és realizálja. Más szavakkal ez a tétel jelenti nála a transzcendencia tagadását és az immanenciába való átmenetet. Ez az átmenet Feuerbach szerint nem választás eredménye, ez megfelel a történelmi fejlődés logikai szükségszerűségének. *A jövő filozófiájának alapelvei*-ben pontosítja ezt: a modern idők feladata Isten realizálása és humanizálása, vagyis a teológiának az antropológiába transzponálása és ott történő feloldása (i.m. n.1.). Ez a végeredménye a kereszténység öntudatra ébredésének, amiben a protestantizmus meghatározó szerepet játszott. A protestantizmus ténylegesen ennek a humanizációnak vallásos és gyakorlati módját képviseli. „Egyedül az az Isten, aki ember, az emberi Isten, vagyis Krisztus a protestantizmus Istene.” A protestantizmus nem foglalkozik többé azzal, mint a katolicizmus, hogy ki az Isten önmagában, csupán azzal, hogy ki Ő az ember számára. Ezért nincs többé spekulatív vagy kontemplatív irányultsága, amint az a katolikusoknál megvan. Más meghatározással, ez többé nem teológia, hanem lényegileg és kizárólag krisztológia, „vagyis vallásos antropológia” (i.m. n.2.).

A történelem fejlődése, amint azt Feuerbach gondolja, mintegy a lutheri *communicatio idiomatum* Hegel radikalizmusával történő időbeli kiterjesztése.

Így az antropológia a krisztológián, mint vallásos antropológián keresztül visszaadja a vallásnak saját tárgyát, ami nem Isten, hanem az ember maga, mert a transzcendencia vallásában az ember tárgyiasította saját lényegét, megalkotva

a maga számára ezt a tárgyiasult, alanyba és személybe transzformált önálló lényt. Az ember úgy gondol magára, mint saját tárgyára, de mint egy tárgy tárgyára, vagyis egy lényre, aki más, mint ő. Az emberiség vallása tehát visszaadja az embernek a transzcendenciával korábban elidegenített saját szubjektivitását.

Ez a vallás magának követeli a humanista minősítést. Továbbá, az egyetlen igazi humanizmusnak szeretne látszani, amely önmagában bírja alapját, mivel itt az ember foglalja el Isten helyét. De nem tud kitérni a kérdés elől: Was ist der Mensch? A válasz az, hogy az ember nem egyed, hanem generikus, faji lény, egy *Gattungswesen*. Amikor Feuerbach a 'személy' fogalomhoz folyamodik, azt kizárólag azért teszi, hogy jelölje vele ezt az elképzelt megszemélyesülést, vagyis a transzcendencia Istenét.

6. Itt újra fölmerül a kérdés, akárcsak Auguste Comte-nál: mi az emberi egyed, ahhoz a történelem immanenciájába merült alanyhoz viszonyítva, aki a *Gattungswesen*?

Tegyük föl még egyszer a kérdést: lehet-e humanizmusról beszélni ott, ahol az emberi egyednél tagadják személyi identitását?

Jellemző, hogy Comte és Feuerbach vallásról beszél. Az emberiség vagy Comte Nagy Lénye különösen hasonlít ezekhez az elvont entitásokhoz, amelyek szerinte jellemzik a metafizikai kort, a már elmúlt kort. Ami Feuerbach *Gattungswesen*jét illeti, az a transzcendens egyik formájaként jelenik meg, szemben az emberi egyeddel. Egyébként ezzel a kritikával fogja illetni Max Stirner. Ez azt bizonyítja, hogy a transzcendenst nem lehet kiküszöbölni. Mindkét esetben bálvánnyal helyettesítik az igazi transzcendenst. Ebben az ellentmondásban rejlik az ateista humanizmus drámája. A transzcendens meghamisított alakjaival áll szemben Stirner Énje, ez az önmagára visszahulló egyed, melyet elnyelt a nihilizmus.

III.

A pozitivist szellem és a humán biológia

7. A XX. század második felében inkább Feuerbach-hal, mint Auguste Comte-tal foglalkoztak. Ennek két okát látom: az első a Marxra gyakorolt ismert befolyása. A második, a keresztény gondolkodókat illető szempont, gondolkodásának teológiai eredete.

Ma azonban Auguste Comte hagyatékának kell magára vonnia figyelmünket. A pozitívizmus a társadalom struktúrájára hatást gyakorló ismeretelmélet vizsgálatából indul ki. De Comte átcsúszik az ismeretelmélettől az emberi szellem természetének elméletéhez. Ez a csúzás jelentős: a pozitívizmus ismeretelméletként mintegy a kiegészítését kutatja. Innen a közelsége a világ materialista fölfogásához vagy a pragmatizmushoz.

Ma a pozitívista gondolkodásmód nagyon elterjedt, különösen a természettudósoknál és a technika emberei között. Ha az ész azonos a tudományos ésszel és annak a technológiával foglalkozó meghosszabbításával, akkor minden szabályozás, beleértve az etikai szabályozást is, megszabott gyakorlataival, idegen tényező betolakodásaként jelenik meg, megakadályozva belső fejlődését. A pozitívista felfogás akadályt gördít az ész dimenziói teljességének az elismerése elé, vagyis a tudományok hierarchikus megkülönböztetése és azok legitimitása elé. Lényeges különbség van például azon megfontolások között, melyek egyfelől az etikai ítéletre vonatkoznak, mely ítélet a gyakorlati ész körébe tartozik, másfelől az érzelmi megnyilatkozások területe között, amely szükségszerűen szubjektív lesz és nélkülözi az egyetemes érvényességet. Ugyanilyen lényeges különbség van aközött, hogy az antropológiát kísérleti tudománynak tekintjük-e, vagy pedig fölismerjük annak szükségszerű metafizikai alapjait.

Valójában az emberi egyed és embrionális fejlődésének a pozitívista perspektívában megkísérelt tanulmányozása nem engedi meg, hogy lényegi különbséget tüntessünk föl ezen egyed és bármely állatfaj egyede között. Mindkét esetben állati létezővel állunk szemben, a megkülönböztetés kizárólag rendszertani jellegű. Többé nem látjuk, hogyan lehetne igazolni a kanti imperatívuszt, melynek elismertük a helyességét: az egyedet célnak kell tekinteni, és sohasem eszköznek. A génmanipulációk, a nagyszámú embrió létrehozása kísérleti céllal azt jelenti, hogy bizonyos egyedeket „eszközként” kezelnek, melyeket föl lehet áldozni más egyedek jólétéért vagy a faj megjavításáért.

Manapság a filozófiára váró legjelentősebb feladatok egyike annak kimutatása, hogy az emberi egyed, mely egy faj tagja is, hogyan és miért nincs egész valójával alárendelve e fajnak, hanem mivel személy, van értéke önmagában s ezen a címen túllép a faj követelményein. A személy metafizikájának továbbá foglalkoznia kell az emberi társadalommal mint szellemi művel, amely semmiképpen sem fokozható le az állati csoportok szintjére, lévén, hogy az utóbbiakat csak analóg értelemben nevezhetjük „társadalomnak”. Láttuk, hogy az ateista humanizmus nem humanizmus, mert hiányzik belőle a személy ismerete. Az embert, s következésképpen az emberiséget ma az a veszély fenyegeti, hogy a biológia és a zoológia területére utalva lefokozzák. Új ideológia van születőben, nem egy reformátor fejében, hanem a laboratóriumok gyakorlatában.

Jogi pozitívizmus

8. A személy humanizmusa (és nincs más humanizmus) oltalmának egyik fontos mozzanata az emberi jogok tudatosítása. De ott is beleütközünk a pozitívista mentalitásba számos bírónál és parlamenti törvényhozónál. Az Engelhardt bioetikai kézikönyvében⁶ megfogalmazott állítás: az emberi fajnak

nem minden egyede személy, vagyis szellemi növekedésre feltétlenül törekvő lény. Így Engelhardt számára az embrió nem személy, egy Alzheimer-kórban szenvedő beteg megszűnt személyként létezni, nem ontológiailag, hanem az öntudat gyakorlása tekintetében. Egy szerző, mint Peter Singer, Bentham tanítványa, felteszi annak lehetőségét, hogy hasznossági elvekkel igazolni lehet magát a csecsemőgyilkosságot.⁷

Amikor egy parlament utat nyit az abortusznak és az eutanáziának, gyakorlatilag bevezet az emberi jogok testébe, amelyek a személy jogai, egy halál-elvet, és ezáltal gyengíti a humanizmus erejét.

Mindez úgy történik, mintha az emberi jogokat erősítenék meg vele, de gyakorlatilag súlyos amputációnak vetik alá e jogokat, ami azután együtt jár az ember lényegével foglalkozó kérdés elhomályosulásával. Ez a paradoxon jól illusztrálja a pozitívizmus tehetetlenségét, amely a humanizmus számára hosszú távú veszélyt jelent.

Biztos antropológiai öntudatra van szükségünk. Ezzel kapcsolatban helyénvaló emlékeztetni a *Fides et ratio* megjegyzésére: a metafizika tudományát nem kell az antropológia ellenlábásának⁸ tekinteni, hiszen éppen a metafizika alapozza meg a személy szellemi természetéből adódó méltóságát. S épp a személy jelenti a kiváltságos helyet, ahol az ember találkozik a létezés aktusával és ennek következtében a metafizikai reflexióval.” (n. 83.)

Függelék

H. T. Engelhardt a *The Foundations of Bioethics*-ben (New York, 1986) a személynek és a személy jogainak olyan felfogását javasolja, amelyben sok kortársunk, akiket befolyásoltak a tudat filozófusai illetve a fenomenológusok, kétségtelenül otthonosan mozog.

Ez az elgondolás elvileg ignorálja a személy ontológiai alapját. Ez az oka annak, hogy ez a felfogás önkényes ítéletekhez vezet.

Mi itt az olasz fordítást követjük, a *Manuale de bioetica*-t (Milano, 1991).

A VI. fejezet, amely visszautal a I. fejezetre, tárgyal a személy végéről és kezdetéről: a halálról, az abortusról, a csecsemőgyilkosságról.

A fejezet azzal kezdődik, hogy emlékeztet a személy fogalmára, amely egyik kulcsa minden további tárgyalásnak (i.m. p.232.).

1. A személyeknek központi jelentősége van az erkölcs terén, mivel csak a személynek vannak erkölcsi problémái és kötelességei. A személyek által gondolható el maga az erkölcsi világ.

Első látásra úgy tűnik, hogy ezzel az állítással mindenkinek egyet kell értenie. De ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy milyen tartalma van a szavaknak. Itt kezdődnek a zavarok,

2. mert mi, emberi lények, mondják, nem mindnyájan vagyunk személyek, - a személyeket szigorúan az erkölcsi cselekvő értelmében véve, melynek három jellemző vonása van: az öntudat, az értelmes mivolt és az

erkölcsi érzék. Az így jellemzett létezőknek joguk van a tiszteletre és kötelességük mások tisztelete. A személyek között kölcsönös a tisztelet. Az autonómia erkölcsse a személy erkölcsse (i.m. p.127.).

Megjegyezzük, hogy a szerző számára ez a három jellemző vonás, amely szoros értelemben meghatározza a személyt, nem képességeként értendő, hanem mint amit ténylegesen gyakorolnak.

3. Így a negyedik fejezet jelzi, hogy a személy többértelmű szó. Úgy tűnik, azt akarja mondani ezzel, hogy szoros értelemben csak a sajátos értelemben vett személy személy, a többiek metaforikusan nevezhetők annak. A metaforikus értelem viszonylagos, a különböző társadalmak szerint variálható.

Léteznek a tágabb értelemben vett személyek, melyek olyan létezők, akik föl vannak ruházva az erkölcsi cselekvők jogaival (i.m. p.141. és 170-173.).

4. Következésképpen a kicsi gyermekek nem személyek (szigorú, sajátos értelemben, amint láttuk), ahogyan nem azok a szenilitásban előrehaladott egyedek sem vagy a súlyos értelmi fogyatékosok vagy azok sem, akik súlyos agyi sérülést szenvedtek.

5. Az orvostudomány az erkölcsi cselekvőkkel, a szigorú értelemben vett személyekkel foglalkozik, vagyis olyan paciensekkel, akik képesek beszélni a problémájukról, és bele tudnak egyezni kezelésük megkísérlésébe.

Biztos, hogy az orvostudomány sok olyan emberi lényel is foglalkozik, akiknek a személy részleges jogait és kiváltságait tulajdonítják. A gyermekeket és az előrehaladott szenilitás állapotában lévő egyedeket „úgy tekintik, mintha személyek lennének”.

Tegyünk itt néhány megjegyzést. A szerző igyekszik elfogadtatni saját meghatározását a személyről, amely ha hivatkozhat is bizonyos filozófiai áramlatokra, a maga szükséglete szerint megcsönkítja azokat és alkalmatlan a közmegegyezésre. Félelmetes veszélyt takar ez a meghatározás. Azt mondja, hogy vannak emberi lények, akiket megilletnek az emberi jogok, míg másokra ráerőszakolják ezen jogoknak egy részét. De ki határozza meg a határt a „szigorúan vett” személy és a „tág értelemben vett” személy között, amelyeket valójában két egymástól különböző fajhoz tartozónak tekintenek? Az orvostudomány, az Állam, a gazdasági vezetés, az etikai bizottság? Hol vannak ebben az összefüggésben a pszichiátria határai? A két kategóriában nem ugyanazt jelenti a halál. Így szabad az út az abortuszhoz, s ahhoz, hogy véget vessenek egy életnek.

Az eddigiek logikájának megfelelően írja a szerző: „A biológiai ember-élet céljával nem jár együtt közvetlenül egy emberi személy életének a célja. Ellenkezőleg, az emberi lény kifejlődésében a biológiai élet hónapjai telnek el, mielőtt a szellemi élet nyilvánvaló jelei mutatkoznának, és évek telnek el, mielőtt a személy életének a tanújelei megmutatkoznak. Következésképpen a zigóták, embriók, magzatok s még a gyermekek erkölcsi állapota is problematikus” (i.m. p.248.).

Jól mutatja ez a példa, ha szükség van még rá, sürgős szükségét egy a személlyel foglalkozó valódi metafizikának.

Jegyzetek

1. Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme* (Az egzisztencializmus humanizmus), Paris, 1946, Nagel. p.141.
2. Michel Foucault, *A szavak és a dolgok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
3. I. Kant, *Fondements de la métaphysique des moeurs*. (Az erkölcs metafizikai alapjai.) Trad. Victor Delbos. Paris, 1959. 2e section, 150-151.p.
4. Lásd például Tzvetan Todorov, *Nous et les autres. La reflexion française sur la diversité humaine*. (Mi és mások. Francia tünődés az emberi sokféleségről), Paris, 1989, Le Seuil. 540.p.
5. Raymond Aron, *Les Etapes de la pensée sociologique* (A szociológiai gondolkodás állomásai). Paris, Gallimard, 1967. 122-124.p. A Comte-idézet a 138. lapon.
6. Lásd a Függeléket.
7. Lásd e tárgyban: Francesco Viola, *Etica e metaetica dei diritti umani*. (Étika és az emberi fajok metaetikája.) Torino, 2000, G. Giapichelli. 145.p.
8. Az olasz változat szerint: in alternativa all'antropologia. Az ellenlábasa helyett megfelelőbb volna az *alternatívája* kifejezés.

Dr. Mikola István:

Demográfiai korszakváltás Magyarországon?*

Tisztelt Elnök úr!

Tisztelt Hallgatóság!

Azon a konferencián, ahol a tudóstársadalom első embere jelen van, figyelni kell a szavaira. Két dolgot mondott Vizi E. Szilveszter úr, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, amire felkaptam a fejem: az egyik az egészségmegőrzési programok fontossága, a másik pedig az egyén ebben viselt felelőssége volt. Milyen könnyű, milyen lélekemelő ezekről a dolgokról egy tudományos fórumon beszélni, ahol mindenki figyelmesen hallgat.

Eszembe jut ugyanakkor az a pillanat, amikor az előző kormány megalkotta az *Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Programot*, és én, mint az egészségügyi tárca vezetője büszkén bemutattam azt a Parlamentben. Amikor a „nemzet” szót kiejtettem a számon, zúgolódás támadt, majd gonoszkodó megjegyzések hangzottak el a hátam mögötti sorokból, amit később is sokszor megéltem hasonló helyzetekben a liberális honatyák szájából. Másnap meghívtak a televízióba, az Össztűz műsorába. A sztárriporter kipattant a pulpitushoz és nekem szegezte a prejudikatív kérdést, hogy „Mi ez már megint?”, az Orbán-kormány a választások előtt újabb blöfföt alkotott, Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Programot? És íme, itt a PR minisztere, aki a választások előtt, újabb feltűnési viselkedésében nép-nemzeti rózsaszín ködöket ereget. Jól emlékszem a pillanatra, amikor lement a reklám, valami ilyesmit válaszoltam: „Uraim, nyár vége van, nézzenek végig magukon, gyalázatos állapotban vannak.” Nem felejttem el a pillanatot, azt a zavart, ami kitört. A három tenor, a három sápadt, nyúzott, pocakot eresztett, rossz kondícióban lévő sztárriporter szinte azonnal elvesztette híres magabiztosságát, hátul futkosni kezdtek a stúdióban, én pedig átvettem a majdnem botrányba fulladt műsor irányítását és megvédtem a polgári kormány nemzetstratégiai jelentőségű programját.

Azért jut ez a kis történet eszembe, mert nyilvánvaló, ha az egyént szemtől-szembe, közvetlenül döbbsentjük rá arra a felelősségére, melyet saját magával szemben visel, és nem kívülállóként politikai, ideológiai szinten beszélgetünk, akkor mindjárt másként áll a dolog.

Tisztelt Hallgatóság!

Ennek a mai fórumnak azért adtuk a *Demográfiai korszakváltás Magyarországon?* címet, mert el akartuk kerülni, ki akartuk védeni azt a

* Elhangzott a 2003 novemberében Budapesten rendezett konferencián.

búskomor hangulatot, ami mindig kitör, amikor a magyar népegészségügyi vagy demográfiai kérdésekről beszélünk. Sokszor úgy festenek e témában tartott tudományos összejövetelek, mint amikor két magyar nagy bánatában egymás vállára borul, jól kikökögja magát, hazamegy és garantáltan nem történik semmi. Márpedig tisztelegéssel észre kell venni, hogy valami változik ezen a téren ebben az országban. Nemrégiben az orvosi hetilap hasábjain Józán Péter tollából megjelent egy tudományos dolgozat, aminek az volt a címe – és innen a mi címválasztásunk is – „Epidemiológiai korszakváltás Magyarországon?”. Aki elolvasta ezt a cikket, az nyilván felfigyelt arra, hogy valami elkezdődött, valami változik azokban a negatív trendekben, melyeket már-már sorsszerűnek tartottunk és melyekkel kapcsolatban legfeljebb szócsatákat vívtunk, de magunk sem bíztunk abban, hogy megváltoztathatók. Az idézett dolgozatban olvashatjuk, hogy 2001-ben 18000-rel kevesebb ember halt meg Magyarországon, mint 1993-ban, és 1993 és 2001 között a születéskor várható átlagos élettartam közel 3 évvel nőtt hazánkban. Ezek olyan eredmények, melyekre még nehéz kimondani a korszakváltást, de mindenképpen jelzik a negatív trendek megtörését, és jelzik azt, hogy az országban megindult valami.

Mélyen egyetértek az akadémia elnökének ezzel a megjegyzésével: Fontos, hogy az egyén rádöbbenjen önmaga egészségével szemben viselt felelősségére. Mi két évvel ezelőtt a népegészségügyi programot erre a gondolatra alapoztuk. Abból indultunk ki, hogy az ember az egyedüli biológiai lény, aki bír azzal a képességgel, hogy látni tudja önmagát mint cselekvő személyt. És mivel a teremtésben szabad akaratot kapott, felelős azért, amit tesz, de mondhatom azt is, hogy felelős a lelke és a teste épségéért. Ha ezt a gondolatot továbbviszem, és a transzcendentális reflexió nagy filozófiai tanaira utalok, nyilvánvaló, hogy ha én föl vállalom a testem, lelkem épségéért a felelősséget, akkor a másik emberrel szemben is vállalom azt, mert az „én”-t csak a „te” definiálhatja. Ebből a közös felelősségviselésből származnak azok a pszichés energiák, amelyek a közösségeket éltetik, amelyek a kisközösséget, családi közösséget, baráti kapcsolatot, szerelmi kapcsolatot, nagyobb közösségeket vagy éppen a nemzeti együvé tartozást táplálják. Ha a gondolatot még tovább viszem - és mi ebben a népegészségügyi programban továbbvittük -, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nemzetközösségi együvé tartozás és ennek megélése olyan pszichés erőforrást jelent, mely a kollektív tudattalan rendszereken keresztül új tudatot tud formálni, reményeink szerint harmadik évezredi nemzettudatot, és ennek részeként új egészségtudatot alakít ki. Nem árt tudnunk, hogy az egyén önmaga egészségéért viselt felelősségének felvállalásához, az egészségtudatos életmód kialakításához, a káros szokások (dohányzás, drog, alkohol) elhagyásához, a frusztrációk elviseléséhez nagy mennyiségű pszichés energiára van szükség.

A magyarság jelenlegi demográfiai és népegészségügyi helyzete a pszichés energiák történelmünk során elszenvedett és a nemzet kollektív tudattalanjában felhalmozódott sérelmek miatti megfogyatkozásának

következménye. Ezen energiák forrásai és egyben visszatöltésük lehetőségei pedig a *család*, a nemzetegyesítést tételező *nemzeti identitás*, a *társadalmi identitás* és a *hit*. Az egyházak működési feltételeinek biztosítása, a családok támogatása, a magyar nyelv és a kulturális örökség ápolása, a „polgár”, azaz a magyar paraszt, az értelmiségi, a munkás és a nemzetiségekben élő emberek státusának megerősítése – *életvédő program*. Ilyen kísérlet indult 1998-2002 között. E nélkül nincs remény a népesedési helyzet radikális megváltoztatására, vagy éppenséggel az „egészségesen élni jó” gondolat népmozgalommá válására és így a népegészségügyi mutatók pozitív irányú befolyásolására.

Tehát az egyén felelőssége számunkra fontos volt és most, amikor néhány demográfiai kérdést érinteni fogok, akkor számomra mindig ez a kiindulási pont. Hadd olvassak föl itt néhány sort a World Medical Assosationnek egy, a világ helyzetével foglalkozó aktuális jelentéséből, ami arról szól, hogy hogyan nézne ki a világunk ma, ha lezsugorítanánk egy 100 fős világfaluvá, összesűrítve mindent ebbe a 100 fős glóbuszba. Tehát milyen lenne a lakosság összetétele 2004 hajnalán: „Ebben a világfaluban a 100 világfalviból 57 ázsiai, 21 európai, 8 afrikai lenne és összesen 14-en érkeznének a nyugati féltekéről. 52 nő és 48 férfi lakná, 70 volna színes bőrű, 30 fehér bőrű, közülük 70 a nem keresztény és 30 a keresztény. 6 személy birtokolná a falu javainak 59%-át és mind a 6 az Egyesült Államokból származna. 100 emberből 80-an kényszerülnének beérni az elfogadhatónál rosszabb lakhellyel, 70 közülük nem tudna olvasni, 50 volna alultáplált, 1 járna közel a halálhoz, 1 pedig éppen megszületne. Középiskolában egynek jutna hely, és egynek volna számítógépe is.” Hát így néz ki az a kis világ, amiben el kell helyezni magunkat, és el kell helyezni mindazokat a kérdéseket és problémákat, amelyekről ma itt beszélünk, s amelyeknek a megoldhatóságában reménykedünk.

Felismerve, hogy a népességfogyás szempontjából „itt immár a lét a tét”, magam tudatosan igyekszem elhagyni a búskomor hangulatokat, kesergőket, megpróbálok nem csatlakozni a már-már létagresszió számba menő depressziókhöz, öndestruktív szokásokhoz, negatívizmusokhoz. A vers, melyet a mai rossz időjárásra utalva az előbb így dúdolt valaki: „Ősz húrja zsong, jajong, búsong a tájon, s ont monoton bút konokon s fájón, ...”, tetszik a magyar embernek, mindannyiunknak. De édes-bús őszi hangulat csupán, mely nem lehet permanens életérzés, hiszen nincs benne semmi dinamizmus, semmi offenzív optimizmus, semmi a frusztrációs toleranciát megtörő, jövőbe látó, mára minimalizálódott bizakodó hitből.

Márpedig aki bíz a jövőben, pláne aki hívő, és mondjuk, tudja, hogy volt kinyilatkoztatás, az elfogadja azt is, hogy kódolva van a megoldás minden problémára, legyen az ökológiai, gazdasági, demográfiai, morális vagy más jellegű. Tisztában van azzal is, hogy a hite, a jövőben való bizakodása nem más és nem kevesebb, mint a sokszor megváltoztathatlannak vélt világfolyamatba való aktív beavatkozás lehetősége. Ez a hit a pszichés energiának talán a legnagyobb forrása. A magyar nép keresztényként vált államalapító és minden

korábbi történelmi sorstragédiát átélni képes populációvá. A 2001-ben alakult *Népesedési Kormánybizottság*, amelynek én is tagja voltam, a fiatal miniszterelnöktől azt a feladatot kapta, hogy olyan népesedéspolitikai alapjait vesse meg, melytől remélhető, hogy évtizedek alatt megváltoztathatók a jelenlegi negatív trendek. Ez az előző kormányzati ciklus igen jelentős tevékenysége volt.

Nyilvánvaló, hogy a világ túlnépesedik. Évente megünnepeljük július 11-ét, a népesedési világnapot. 1987-ben ezen a napon született a Földön az ötmilliárdodik ember. Utána már csak 12 évet kellett várni, hogy újabb 1 milliárddal szaporodjon az emberiség. A túlnépesedés bizonyos térségekben jellemző, vannak ugyanakkor a világon olyan helyek – és az Európai Közösség országai is ide tartoznak –, ahol fokozatosan előregszik a társadalom. Magyarországon is ez a helyzet. Ha trendeket fogalmazunk meg, akkor kétségtelen, hogy 2050 körül a 75 évesnél idősebbek korfa-szegmense fog dominálni hazánkban. Sajnos kevés gyerek születik, tavaly újabb 3%-kal esett vissza a szülési kedv. Most már jóval 100 000 alatt van az évente világra jött újszülöttek száma, és ahogy a Statisztikai Hivatal szakembereitől hallottam, 2003-ban minden korábbi esztendőben regisztrálnál kevesebben fognak Magyarországon megszületni. Nagyon magas – 30% körüli – az egyedül élő produktív korúaknak az aránya is. Erre elsősorban a konferenciánkon jelen lévő fiatalok figyelmét hívom fel. Évente egy középvárosnyi lakossággal fogy Magyarország népessége. Nyilván tennünk kell valamit. Meg kell jegyezni, hogy a demográfiai ügyekkel foglalkozni esszenciális hatalmi kérdést jelent. Kár lenne tagadni, hogy modern világunkban a pénzügyi, *gazdasági globalizáció* nagy áramlatai szétverték a tradicionális társadalmak finom szerkezetét. A nagy történelmi közösségek szétszakadóban vannak Magyarországon, a „liberális világkapitalizmus végleges otthonra találása” (Francis Fukuyama: *The End of History*) megosztja a nemzeti közösséget, megbontja a tradicionális családkapcsolatokat és önmegvalósító, lélekhámozott hordákká silányítja az emberiséget. A való világ egyre inkább magános emberek csoportjaiból áll, és nem közösségekből. Ha az egyén elveszti a közösséget, mely magába foglalja, esendővé, sebezhetővé, kiszolgáltatottá válik. A gyermekvállalási hajlandóság sajnos – éppen a viszonylag gazdag településeken, régiókban – nagyon alacsony.

Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy vannak olyan térségek, ahol kis településeken, keresztény közösségekben, Kolping-egyesületekben, cigány közösségekben nem jellemzők ezek az országosan felvázolt negatív trendek, sőt a gyermekvállalás része, örömforrása a családi életnek. Ezekben sokkal több bizalommal, jövőbe vetett hittel születnek gyermekek.

A Magyar Köztársaság lakosságszámának csökkenése mellett *a magyar nemzet létszámának állandó mérséklődésével* is szembe kell néznünk. Eszembe jut az 1990-es fordulat, az első szabad választás győztes éjszakája, amikor a magyar miniszterelnök, Antall József első mondata így hangzott: „Én 15 millió magyar miniszterelnöke akarok lenni.” A szociál-liberális sajtó persze azonnal

nekiment, irredenta, sovinszta, határrevizionista és már nem tudom, miféle jelzőkkel illették. Pedig ő csak azt tudta és mondta, hogy a magyar nemzettestnek a határokon átnyúló egymásra találása, és így a területi és a populációs integritásban esett sérelmek orvoslása, azaz a nemzeti kollektív tudattalanban elraktározott negatív tartalmaknak egy új magyarságtudat kialakításával való kezelése sorskérdés a rendszerváltoztató ország számára.

Antall József hitte, hogy „a 15 millió magyar” együvé tartozásával olyan tömegű pszichés energia szabadul fel, mely képes új nemzettudatot formálni. Ennek az új nemzettudatnak részeként pedig esély nyílhat pozitív demográfiai változásokra is. Most egy kóros zsugorodási folyamat tapasztalható a határokon túli, az anyaországtól elszakadt nemzettestekben. Bevándorlási hullám indult meg Magyarország felé, és egyáltalán elmondható, hogy az amputált országrészekben élő magyar etnikum genocídiuma visszahat az anyanemzetre, és kollektív, öndestruktív folyamatot indukál. A nemzetfogyatkozás háttérében alapvetően az élőhely sérülése, vagy megsemmisülése érhető tetten. Az ember mint komplex biológiai, szellemi, érzelmi és szociális lény élőhelye a család. A népességfogyás okait kutatva tehát mindenekelőtt a családot ért anyagi, mentális, kulturális és társadalmi romboló hatásokat kell vizsgálat tárgyává tenni, és a demográfiai egyensúly helyreállítása érdekében ezeket a romboló hatásokat kell kiküszöbölni. Negatív tendenciaként jelentkezik az is, hogy az önreprodukcióra és önellátásra egyébként képes családok egyre több alapvető funkcióját veszi el, ragadja magához a formálódó liberálkapitalista piac.

A család gazdasági, oktató, nevelő funkcióinak piacosítása, illetve állami hatókörbe vonása most szinte alig visszafordítható folyamatnak tűnik nekünk. A tőkekoncentráció, az önálló kis egzisztenciák számának csökkenése is a család- és gyermekellenes hatásokhoz tartozik, és csökken a család szerepe. A nők helyzete külön elemzést érdemelne. A gyermeket szülő nő nemegyszer elveszti munkahelyét, ezzel a fizetését, elveszti az emberhez méltó nyugdíjra való jogosultságát. A gyermekek egész napos bölcsődébe, óvodába illetve napközibe kényszerítése demográfiai szempontból különösen veszélyes, azért is, mert az *anyai szerepkövetés* lehetőségétől megfosztott leánynemzedékek nyilvánvalóan sokkal nehezebben képesek később a családi kohézió újrateremtésére.

Az egyéni szabadságjogokat középpontba állító ideológia, a liberalizmus irányzata és az ezzel együtt járó devianciák megint csak negatív hatással vannak a demográfiai trendekre. Az embernek kvázi jogává vált először a válás lehetősége, utóbb a magzatelhajtás, napjainkban pedig az azonos neműek együttélése. Szembeötlő, hogy az úgynevezett alapvető szabadságjogok közül milyen sok a család- és közösségellenes. Itt eszembe jut, hogy Bíró püspök úr is említette az abortusznak újabb liberális hullámát illetve az erre való készülődést, vagy éppen az eutanázia kérdéskörében való liberális előrenyomulást. Tettem egy érdekes megfigyelést: akik az abortuszliberalizáció mellett érvelnek, már mind megszülettek. Akik az eutanáziát szorgalmazzák, ma még mind élnek. Érdekes paradoxon, ugye?

A tömegmédiá a férfi és nő gyermekvállalásra is nyitott, az emberi személyiség minden dimenzióját megragadó életszövetsége helyébe, az érzelmektől is többé-kevésbé lecsupaszított emberi szexualitásból kiaknázható rafinált élvezetek kultuszát próbálja állítani. Napjainkban is folyik ez, hiszen napirenden van a 14 és 18 év közötti kislányoknak az ingyen fogamzásgátló biztosítása. Nem nehéz elgondolni, hogy hova vezet ez. Sajnos Magyarországon is megjelent, és nem is kis számban, a tudatos gyermekellenes fiatalok csoportja és az a típusa, amelyik racionálisan mérlegeli, hogy milyen sok időt, energiát, pénzt, fáradságot emészt fel a gyermeknevelés. A globalizált fogyasztási modell a család és a közösség nélküli élet lehetőségét mint kényelmesebb, szórakoztatóbb életformát kínálja. Big Brother most is figyel minket, meggy a néphülyítés, meggy a konzumidióta-gyártás, vedd meg azt a kávédarálót, vedd meg azt az autót, boldog leszel tőle. Megvesszük és kiderül, hogy egyáltalán nem leszünk boldogok. Ugyanakkor leültetjük a gyermekeinket a televízió elé, megfosztjuk családi környezetétől, és valamiféle artificialis reality show személyiséget romboló hatásának szolgáltatjuk ki őket. Azok a folyamatok, amelyek a médiában megindultak, életveszélyesek.

A multinacionális reklámözön hatalmas marketingfölényével elképesztő károkat okoz. A Big Brother-ök, a konzumidióta-gyártás, a kendermagos könnyűdrogos ügyek, az eutanázia és folytathatnám. Ismert írók, parlamenti képviselők propagálják az ún. füves cigarettát, egy vonalba hozván azt az alkohollal és a dohányzással, tagadva az orvosilag bizonyított függőség kialakulását. Sugallják a fiataloknak, hogy ne a családdal foglalkozzanak, ne gyerekeket nemzzenek, hiszen a gyermek befektetési eszközként sem jó, hanem inkább a boldog életet, a pillanatnyi örömet, önmaguk megvalósítását próbálják célként maguk elé tűzni. Ez a „tudatformálás” csak egyvalakiknek jó: a pénzügyi-gazdasági globalizáció hullámaira felkapaszkodott, a nemzeti piacterek feletti szuverenitás megszerzésére törő lélekhámozott hordáknak. Az ő számukra a közösség, a közösségépítés az egyetlen reális veszély.

Mint az előző kormány tagja elmondhatom, hogy a legnagyobb indulatokat akkor véltem felfedezni a kormányt támadó erők részéről, amikor megfogalmazódott a nemzeti piacterek védelmét szolgáló, a privatizáció folyamatát lezárni akaró törekvés, amikor megkezdődtek a milleniumi-zászló-átadási ünnepek. Amikor nagy nemzeti ünnepeinken *közösségi értékeket* próbált a kormány hangoztatni, akkor mindig nagy nemzetközi és hazai támadásoknak volt kitéve.

Szomorú tény az, hogy a családok nem kapnak elég támogatást ahhoz, hogy az önreprodukciójukat, a boldogulásukat anyagilag is biztosítani tudják. Pedig mint közgazdasági egység is fontos a család. Bizonyított tény, hogy a közösségbe ágyazott család jó hatásokkal képes működni. A modern piacgazdaság egésze ma sajnos szerkezetében is családdellenes, bár *a gyermekvállalás- és nevelés, az iskoláztatás, a fenntartható gazdasági fejlődés egyik alapvető, mással nem helyettesíthető feltétele.* A családok minden

szempontból súlyos hátrányban vannak a gazdasági élet többi szereplőjével szemben is. Míg a formális gazdasági szereplőknek adózáskor módjuk van kiadásaikat költségként elismertetni, a szokásos adómódszerek a családoktól nemcsak megtagadják ezt a lehetőséget, de az ÁFÁN, a forgalmi adózáson keresztül a gyermekszámmal arányos elvonással sújtják őket. Az adórendszerek a gyermekvállalást nemhogy hasznos beruházásnak nem tekintik, de ugyanolyan kedvtelésként adóztatják, mint az utaztatást vagy a szórakozóhelyek igénybevételét.

Hadd szóljak néhány szót arról, milyen cselekvési irányok képzelhetők el, milyen kormányzati cselekvési programok létezhetnek a demográfiai helyzet javítása érdekében. Az előző kormány által létrehívott népesedési bizottság ezeket a cselekvési terveket részben megfogalmazta. Sajnos megvalósításukra már nem maradt elég idő. Vegyünk sorra ezek közül néhányat. A családot ért romboló hatásokat tételesen elemezve, azokat ellensúlyozni képes gazdasági, ideológiai, *közösségfejlesztő* intézkedéseket kell hozni. Az *anyák esélyegyenlőségének* megteremtésére családbarát ideológiát és gazdasági környezetet kell létrehozni, a közösségeket célzottan kell támogatni, fölvtállalni ezzel a pozitív diszkrimináció intézkedési lehetőségeit is. Szilárdan ellent kell állni azoknak a törekvéseknek, amelyek a polgárok zsebéből a helyi és területi önkormányzatoktól, a civil szférától vagy az államkasszából további összegeket kívánnak átcsoportosítani a már ma is nyomasztó fölényben lévő nemzetközi nagytőke javára, különböző kedvezmények, illetve adó- és járuléksökkentések formájában. Ellenkezőleg, szívós, aprólékos munkával minden eszközt meg kell ragadni, hogy a gazdaságban minél hamarabb az egyenlő teherviselés, sőt a gyengébb szereplők, közöttük a családok, mint ahogy mondtam, pozitív megkülönböztetése valósuljon meg. Az egymással összefonódó, s együttesen súlyos tudat- és értékrombolást végző reklámmarketing-szektor és a kereskedelmi médiákat erőteljesen meg kellene adóztatni. Nekem nagyon a bögyömben vannak ezek a médiák. Minden intézkedésre fittyet hánynak. Jól emlékszem, amikor bevezettük a dohányzással kapcsolatos, a nemdohányzók védelmére szolgáló intézkedéssort, meg kellett jelennem az egyik kereskedelmi televízió műsorában. Amikor bementem, a személyzet és az adásra váró vendégek a közös váróban tüntetően dohányoztak, vágni lehetett a füstöt. Miután az ÁNTSZ-szel karöltve néhányszor jól megbüntettük őket, kicsit alábbhagyták, majd mintha mi sem történt volna, folytatódott a törvényszegés. Éppen ezért többször megfogalmazódik az az elvárás, hogy a megadóztatásuk mellett *értékközpontú, pozitív példákat sugárzó médiát* kellene létrehozni. Én úgy látom, hogy ez most születik. Egyre több helyen fogható az a Hír Televízió, amelynek a képviselői itt is jelen vannak, és amelyik valóban pártatlan, elfogulatlan, tárgyilagos felvilágosítást ad napi eseményekről. A Hír TV képes arra is, hogy az egészség ügyét, a családokat, a népegészségügynek a jelentőségét is képviselje műsoraiban, még akkor is, hogyha ez nagy áldozattal,

nagy ráfordításokkal jár, és a hirdetőik szempontjából nem olyan attraktív, mint más gazdasági, pénzügyi területeken.

Alapfeltétel, a gazdaságpolitika egyik fő prioritása kell legyen a *lakáshoz jutás* állami, önkormányzati támogatása. Kiemelt támogatásban kell részesíteni azokat a többgyermekes ifjú házasságokat, akik maguk is nagy családból származnak, ezért sem szülői támogatásra, sem komolyabb örökségre nem számíthatnak. Az anyai hivatáshoz alkalmazkodó, rugalmas, részmunkaidős foglalkoztatást támogatni kell, a gyermek egzisztenciáját is megalapozó, az egész család együttműködésén alapuló *családi vállalkozási formákat* kiemelten kell támogatni.

Az előző kormányzati ciklusban több lépés történt ebben az irányban, most ezek mintha szertefoszlanának, szétesnének. Mintha nem az élet kultúrája, hanem a halál kultúrája lebegne körülöttünk. Lesz mit újra összeraknunk 2006-ban.

Eszembe jut ilyenkor a híres Romhányi vers, a Nyúliskola, nem tudom, ismerik-e. A vihar szétveri a káposztaföldet, a káposztalevelek szanaszét hevernek, a szerencsétlen kis nyulak kétségbe vannak esve, jön a tél, mi lesz velük? És akkor megjelenik a bölcs nyúlitanító, leülteti magával szemben a kisnyulakat és a következő tanmesét mondja: „Az egymást támasztó táposztó levelek képezte káposzta letépett levelein belül tapasztalt képletet, mely a kopasztott káposzta törzse, úgy hívják, hogy torzsa.” A torzsa az, amiből minden megújulhat. Majd így folytatja: „Ha most erre a torzsára, sorjában visszatapasztjuk a letépett táposztó káposzta leveleket, akkor szakasztott, helyesen fejesen szerkesztett káposztát képeztünk. Ez a lecke. Megértettétek?” – Valószínűleg ez lesz megint a feladat.

A magyarországi népesedési helyzet javítása szempontjából szóba jöhető feladatok nagyon sokrétűek. Ezek között kiemelkedő szerepe lehet az ún. nagy *bruttó munkabér bevezetésének*. Világossá kell tenni, hogy az élők munkaterhek vállalása a munkaadók részéről nem jótékonykodás, hanem a munkaerő létrehozásának piaci ára. A munkáltatóknak a mai helyzettől eltérően egyre nagyobb mértékben, s minél előbb teljes egészében vállalniuk kell az általuk használt emberi tőke összes költségét, így a gyermeknevelés, gyógyítás és a nyugellátás költségeit is. Ezt a kérdést pedig azért is hangsúlyozom, mert valóban úgy van, ahogy Vizi E. Szilveszter elnök úr elmondta, hagyományos módon hazánkban sem működtehetők tovább a szociális biztonsági rendszerek, társadalombiztosítási rendszerek. 114 évvel ezelőtt Magyarország elsőként követte Németországot a bismarcki, tömeges kockázatvállalásra, azaz kötelező jövedelemarányos járulékfizetésre alapozott, nagy szociális biztonsági rendszer kiépítésében. Bányászladák, vasúti pályaorvoslás és egyéb csodálatos történelmi emlékei vannak ennek. Magyarország Európa élvonalába tartozott ekkor. Ez ma még mindig óriási érték. Mondom ezt akkor is, amikor sanyarú a nyugdíjalap helyzete, vagy az egészségügyben éppen az ágazat privatizációt megelőző gyalázatos leértékelése zajlik. Amikor mi is nyugat-európai színvonalú

nyugdíjakat vagy éppen egészségügyi ellátást szeretnénk kapni, nem szabad elfelednünk, hogy mi itthon, egy emberre egy évben körülbelül 350-400 dollárt tudunk elkölteni gyógyításra, miközben a szomszédos Ausztria 2600 dollárt, az Egyesült Államok pedig kb. 5200 dollárt. Nekünk az orvosi lehetőségek és a gazdasági megengedhetőség között olyan feszültséget kell kezelni, amiben még a közgazdasági optimalizáció kifinomult új technikái sem adhatnak tökéletes megoldást. A demográfiai kérdések szorosan összefüggnek a szociális biztonság kérdéseivel. A népesedési helyzet alakulásában pozitív áttörést csak a *szociális biztonság megszilárdításával*, a társadalombiztosítás kondíciójának folyamatos javításával, a rendszer fejlesztésével lehet elérni. Ehhez persze a közterhek viselése terén is rendet kellene tenni.

Néhány nappal ezelőtt ért véget a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett World Science Forum Budapesten. A tudósok kiemelten kezelték az *emberek tudáshoz való hozzájárása* fontosságát. A gazdasági prosperitás bázisát képező humánerőforrás jó kondíciója szempontjából alapvetően fontos, hogy elsajátíthassuk azokat az ismereteket, azt a készséget, amellyel viselhetővé válik az a felelősség, amelyről a bevezetőben szóltam, azaz megőrizhessem a testem és lelkem épségét, egészségét. A negatív népesedési trendekben hosszú távon változást elérni csak így lehet. Az emberi tényező a legfontosabb, mely ha kiteljesedik, valóban a nemzet megmaradása szempontjából stratégiai jelentőségű demográfiai korszakváltást hozhat.

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
 1014 BUDAPEST I., Décsi kapu tér 2-4.
 Postacím: 1250 Budapest, I. Pf. 3.
 Telefon: 225-2800, 225-2862

Iktatószám: 8226/2004.
 Hiv. sz.: -
 Melléklet: 4 lap

Kuklay Antal

3577 Köröm

Kossuth u. 35.

Tisztelt Plébános Úr!

Kérésére mellékelten megküldöm a Magyar Országos Levéltárban őrzött XIX-A-21-b-73.508/1973. (187.d.) jelzetű iratot.

Budapest, 2004. július 29.

Tisztelettel:

Eva Kisasszony
 Dr. Kisasszony Éva

mb. főosztályvezető *h.*

Relatório de

116
116
116

Linha 1500-1500	
Outubro	Matrícula: 8
73508	
1873	Matrícula: 8
Nome	
Endereço	
Profissão	
Posto	VI - 44
Classe	VIII 14
Observações	
Seleção feita em...	

Miklos e apilici 25 cu
 fogosito Memoro Jojo
 Hospital em helyokot e
 jaras letancia 120 lau
 horajomul Muklaj
 lekko i am hio de selee
 IV 29 Flerij Joe

L fu. 019

- 1 -

Muklaj Antal
muk. emp.

FŐEGYHÁZMEGYEI HATÓSÁG

EGER, SZÉCHENYI U. 1.
TELEFON: 21-87

Szám: 154/1973.

Tárgy: Kuklay Antal lelkészi alkalmazása

Hiv. sz.:

Mell.:

M i k l ó s I m r e Urnak
Államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal
elnöke

B u d a p e s t .

Mélyentisztelt Államtitkár, Elnök Ur!

Assal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Államtitkár, Elnök Urnak, hogy Kuklay Antal sárospataki lakos, egerhátsági részről róm.kat. lelkész részére működési engedélyt adni sziveskedjék.

Igenlő esetben külön gondom lenne arra, hogy Sárospataktól távol Körömben nyarjen lelkészi beosztást. Ott megfelelően irányítottatva, hogy ellene a jövőben ne marúlhesse fel kifogás.

Alkalmazásának ügyét Polonkai Imre egyházügyi tanácsos úrral is megbeszéltem.

Bátorkodom az ügyet előterjeszteni, mivel 1970.évi januárjában Dr. Borkanóczy Pál érsek úr ígéretet kapott Kuklay Antal alkalmazásának lehetőségéről.

Öszinte tisztelettel

Eger, 1973. március hó 2-án

Mészáros Lajos
/Dr. Mészáros Lajos/
káptalani helynök.

K u k l a i A n t a l

Javaslat a lelkeszi működéséhez való hozzájáruláshoz

Pedagógus családból származott.

Az ellenforradalomban Budapesten a teológusok között bujtogatott. Ellenforradalmi ténykedéséért mintegy 10 éves börtönbüntetést kapott.

Börtön éveinek letöltése után a sárospataki cserépkályha gyárban dolgozott. Az üzemben ellenséges politikai magatartást nem tanúsított. Az üzem vezetősége és az üzem párttitkára elismeréssel nyilatkozott a végzett munkájáról.

Korábban Brezanóczy éresek is kérte a papi működéséhez való hozzájárulást az ÁEH-tól. Magam a fent nyilvánított tapasztalatok alapján javasoltam a lelkeszi működéséhez való hozzájárulást, de a Madai elvtársal való elbeszélgetése után az nem történhetett meg, ugyanis nyílt ellenséges hangon és kemény reakcióval nyilatkozott a papi békemozgalomról.

Brezanóczy éresek akkor kinevezte Sárospatakra a plebánia könyvtárosának és gyűjteményi vezetőjének. Sárospatakon néhány év alatt egy új intézményt hozott létre: az egyház számára muzeumot alapított. Munkájáról nagy elismeréssel és dicsérattal nyilatkozotta művelődésügyi minisztérium muzeumi főosztálya, s a művelődésügyi minisztérium kérte az érekség segítségét és támogatását Kuklai munkájához.

Kuklai Sárospatakon széles tömegekkel érintkezik: a Sárospatakra látogató bel- és külföldi turistákkal, kiránduló és tanulmányúton lévő diáksággal, a kulturális élet területén tevékenykedőkkel és az iránt érdeklődőkkel. A látogatókra való politikai hatása nem megnyugtató. A vidéki papossággal széles kapcsolatot tart a muzeális értékek kutatása és begyűjtése révén.

Annak ellenére, hogy nincs működési engedélye, olykor mégis végez papi teendőket. Nem egyszer elvállalja egy-egy pap távolléte alkalmával annak helyettesítését.

A városi tanács elnökével és a városi pártbizottság titkárával tárgyaltam, akiknek jelenlegi véleménye az, hogy Kuklai politikai magatartása a tapasztalataik szerint nem jelent teherterítelt. Nem volt szükség arra, hogy politikai figyelmeztetési céllal elbeszélgessenek vele. Mind ezek mellett megnyugtatónak vennék, ha Kuklait elhelyeznék Sárospatakról. Magam véleménye is az, hogy hozzá kell járulni a papi működéséhez és el kell helyezni egy kisebb faluba papnak, ahol az idegenforgalomtól mentes helyen a tömegekre történő személyi hatása a jelenlegi tört részére apad!

M i s k o l c, 1973. április 9.

Polonkai Imre

ÁLLAMI EGYHAZÜGYI HIVATAL	 osztály.	Selejtezhető évben
73.508/1973. sz. Ér. 197		Határidő:		
Küldés előtti		El. sz.: Ui. sz.:		
Küldés előtti		Együttal elint. sz.:		
Küldés után:		Kapcsolaton sz.:		
Beadvány sz. és kotte:		Letisztázta: <i>G. Sz. Imre</i> Nézte:		
TAROMY		Elküldés n.: Elküldte:		
Helyezés:		Kivezette: I.:		
		Másolat és csatolási utasítás:		
		Polonkai Imre egyházügyi tanácsos		
		<u>Miskolc</u>		

Dr. Mészáros Lajos urnak
káptalani helynök

E g e r

Tisztelt Káptalani Helynök Ur!

134/1973. számu levelére értesitem, hozzájárulok hogy
Kuklay Antal eger-északi részi római katolikus papot
lelkészi beosztásban alkalmazza.

Budapest, 1973. június 1.

Tisztelettel:

Miklós Imre
/ Miklós Imre /
államtitkár

Állami Egyházügyi Hivatal - XIX-A-21 73508

Állami kulcs

Miklós Imre